

Ekspertiza

IZVEDBENI NAČRT SPLETNEGA PORTALA ZNANSTVENIH IN LITERARNIH REVIJ

Številka pogodbe:

9352-11-010

Naročnik:

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Avtorji:

dr. Maja Breznik, Mirovni inštitut (vodja)

Valentin Gjorgjioski, Inštitut Jožef Štefan

dr. Matija Damjan, Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti

Trajanje projekta:

maj 2011 – november 2011

Avtorji prispevkov:

Matija Damjan:

Urejanje avtorskih in sorodnih pravic na vsebinah
portala znanstvenih in literarnih revij

Valentin Gjorgjioski:

Prednosti skupnega portala

Maja Breznik in Valentin Gjorgjioski:

Delovanje portala

Maja Breznik:

ostala poglavja

KAZALO

UVOD.....	5
VZPOSTAVITEV PORTALA.....	16
RAZLOGI ZA VZPOSTAVITEV PORTALA.....	16
KAKŠEN DOSTOP DO VSEBIN NA PORTALU?	18
PROSTODOSTOPEN PORTAL V SLOVENSКИH RAZMERAH	22
PREDNOSTI SKUPNEGA PORTALA	24
ELEKTRONSKI ZALOŽNIŠKI SISTEM	26
IZBIRA ELEKTRONKEGA ZALOŽNIŠKEGA SISTEMA.....	26
OPEN JOURNAL SYSTEM	27
DELOVANJE PORTALA.....	30
OJS ELEKTRONSKI ZALOŽNIŠKI SISTEM	30
PORTAL V INSTITUCIONALNIH POVEZAVAH	32
ČASOVNI NAČRT ZA VZPOSTAVITEV PORTALA	35
TRAJNO VZDRŽEVANJE SISTEMA	37
SESTAVNI ELEMENTI PORTALA	38
NASLOVNA STRAN PORTALA	38
ISKALNIKI PO PORTALU.....	38
NASLOVNA STRAN REVİJE	39
STRAN ČLANKA	39
INDEKSIRANJE VSEH REVİJ NA PORTALU	40
POVEZAVE.....	40
PRIMERLJIVI PORTALI.....	41
NOVE MOŽNOSTI ELEKTRONKEGA ZALOŽNIŠTVA	42
NOVA PARADIGMA ZALOŽNIŠTVA	42
MERJENJE ZNANSTVENEGA UČINKA	44
SLOVENSKI INDEKS CITIRANOSTI?.....	46
ODZIV UREDNIKOV	48
UREJANJE AVTORSKIH IN SORODNIH PRAVIC NA VSEBINAH PORTALA ZNANSTVENIH IN LITERARNIH REVİJ	49
POTREBNE PRAVICE NA PRISPEVKIH.....	49
<i>Pravice za objavo na portalu.....</i>	49
<i>Pravice uporabnikov portala.....</i>	51
<i>Časovne in teritorialne razsežnosti prenesenih pravic.....</i>	53
PRIDOBIVANJE PRAVIC.....	54
<i>Pridobivanje pravic od založnikov oz. izdajateljev revij</i>	54
<i>Pridobivanje pravic neposredno od avtorjev prispevkov</i>	58
MOŽNOST UPORABE PROSTIH LICENC	60
OSNUTEK DOLOČBE O PRENOSU PRAVIC V POGODBI MED UPRAVLJAVCEM PORTALA IN IMETNIKOM PRAVIC	63
A. <i>Opredeleitev pravic uporabnikov v splošnih pogojih uporabe portala</i>	63
B. <i>Dovoljenje avtorja za objavo novega članka na portalu.....</i>	63
C. <i>Dovoljenje založnika za vključitev revije na portal.....</i>	64
D. <i>Dovoljenje avtorja za vključitev že objavljenega članka na portal.....</i>	65
E. <i>Opcijska uporaba licenc Creative Commons ali drugih prostih licenc</i>	66
F. <i>Uporaba licenc Creative Commons za ureditev vseh prenosov pravic.....</i>	67
LITERATURA	70
PRILOGA 1: PROGRAM SEMINARJA (NUK, 4. OKTOBER 2011)	73
PRILOGA 2: OCENA OBSEGA PORTALA ZNANSTVENIH IN LITERARNIH REVİJ.....	75

UVOD

Namen ekspertize je predstaviti vsebinski, organizacijski, finančni in izvedbeni načrt za zbirni portal 148 znanstvenih in literarnih revij, ki jih ta čas financira *Javna agencija za knjigo RS*. Portal bo eden prvih večjih projektov elektronskega založništva¹ in se bo sčasoma razvil v obsežno zbirko. Že na začetku bo portal zasnovan široko, saj bo elektronski založniški sistem, namenjen znanstvenim in literarnim revijam, ki se bodo postopoma vključevale v portal, vsaka skladno s svojim posebnim založniškim modelom.

Elektronsko založništvo znanstvenih revij je med vsemi najbolj razvito: okoli 90 odstotkov znanstvenih revij v angleškem jeziku je že dostopnih na internetu,² zato se zdi odločitev, da se elektronsko založništvo začne na tem področju, ustrezna. Sam razvoj založništva na tem področju sili urednike, da se prilagodijo, saj revija velja za tako rekoč nedostopno, če njenih vsebin ni na internetu: s ponudbo tujih revij v digitalnih knjižnicah so se namreč bralke in bralci navadili iskati vsebine revij na internetu.³ Ideja o elektronski izdaji je urednikom privlačna tudi zaradi varčevanja, saj se lahko s prehodom revije iz tiskane izdaje v elektronsko znebijo največjega stroška tiska in distribucije pri tiskani izdaji. Na revije vse bolj pritiska »kriza« tiskanega založništva, ki se kaže v upadanju naročnikov in zmanjševanju prodaje v knjigarnah; dohodki revij se s tem zmanjšujejo, zato so vse morebitne racionalizacije stroškov pomembne. Za nameček precejšen delež revij prejema nizko subvencijo, med 50 in 250 evrov na avtorsko polo, zato bo mnogim revijam zmanjšanje stroškov v prihodnosti vprašanje preživetja.⁴ Z elektronskim založništvom lahko uredniki navsezadnje izboljšajo tudi odmevnost in citiranost člankov, kar sta pomembna cilja znanstvenih revij.

Znanstveno založništvo se je v digitalnem okolju tako hitro razvilo, ker je ta založniški model zlahka premagal ovire, povezane z urejanjem avtorskih in sorodnih pravic, ki še vedno v veliki meri zadržujejo razvoj elektronskega založništva na drugih področjih (literature, glasbe,

¹ Večerova knjigarna je doslej edina spletna knjigarna (<http://trgovina.vecer.com/Default/kategorija.aspx>), kjer je mogoče izbirati med 144 elektronskimi knjigami slovenskih avtorjev.

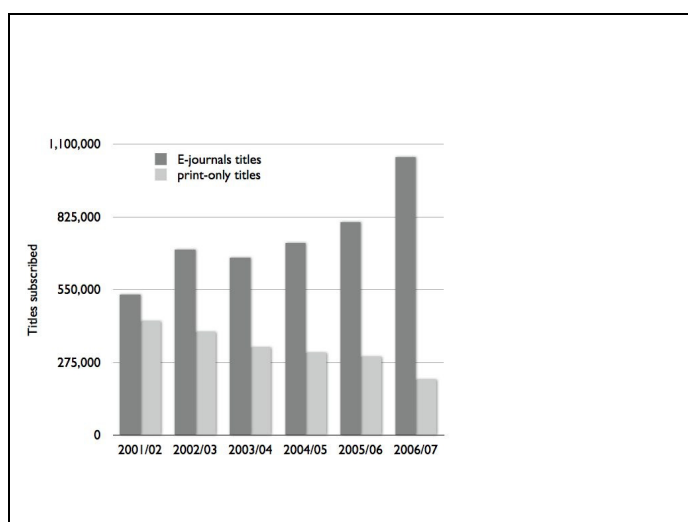
² M. Ware in M. Mabe, *The STM Report: An overview of scientific and scholarly journals publishing*. International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers, 2009, http://www.stm-assoc.org/2009_10_13_MWC_STM_Report.pdf (31. 8.2011), str. 6.

³ C. Tenopir, D. W. King, S. Edwards in L. Wu, »Electronic journals and changes in scholarly article seeking and reading patterns«, *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, let. 61, št. 1, str. 5-32, 2009.

⁴ Navajamo podatke iz raziskave *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 2010 (avtorji Maja Breznik, Aldo Milohnič in Branko Bembič; celotno poročilo je na voljo pri Javni agenciji za knjigo).

da niti ne omenjamo avdiovizualnih gradiv). Večina urednikov, avtorjev in recenzentov znanstvenih člankov si predvsem želi, da bi bila dela dostopna javnosti: ta cilj je zanje celo pomembnejši kot morebitni prihodki. Ker je večina raziskav, na osnovi katerih znanstveniki in znanstvenice pripravljajo svoje članke, financiranih iz drugih virov, med katerimi prevladujejo javna sredstva, ali ker pišejo članke v času svojih rednih delovnih obveznosti in potrebujejo objave za napredovanje ali pridobivanje raziskovalnih sredstev, so pripravljani pisati, urejati in recenzirati znanstvene članke zastoj. Za zelo hiter razvoj znanstvenega elektronskega založništva (glej sliko 1) je zaslužno predvsem komercialno založništvo, ki je spretno izkoristilo potrebe znanstvenikov in znanstvenic in se razvilo v mogočen založniški sistem, ki ima eno največjih profitnih stopenj v založništvu. Razmah elektronskega znanstvenega založništva nazorno kaže slika spodaj.

Slika 1: Naročanje tiskanih in elektronskih časopisov v britanskih knjižnicah



Vir: M. Ware in M. Mabe, *The STM Report: An overview of scientific and scholarly journals publishing*. International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers, 2009, http://www.stm-assoc.org/2009_10_13_MWC_STM_Report.pdf (31. 8. 2011), str. 20.

Ti razlogi so spodbudili številne slovenske revije, da objavljajo članke tudi v elektronski obliki na svojih spletnih straneh ali v digitalni knjižnici NUK (dLib.si). Slovenske znanstvene in literarne revije so se torej že v veliki meri prilagodile na digitalno okolje. Kot je pokazala raziskava *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*, je več kot polovica vseh revij že dostopnih na internetu, med znanstvenimi revijami pa kar 70 odstotkov ali 81 naslovov.⁵ Do julija 2011 je NUK sklenila z revijami že okoli 120 pogodb o izročanju elektronskih gradiv za digitalno knjižnico. Ustanovitev slovenskega portala znanstvenih revij,

⁵ Podoben delež znanstvenih revij izhaja tudi v več jezikih ali celo samo v tujem jeziku, najpogosteje v angleščini.

ki bi ga lahko uporabljale vse revije, so uredniki podprli v intervjujih za raziskavo *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij*.⁶ Nedvomen poziv za vzpostavitev »informatijske podpore« za slovenske znanstvene revije pa so oblikovali uredniki znanstvenih revij s seznama *Science Citation Index* v dopisu Javni agenciji za knjigo (z dne 10. februarja 2011), v katerem so zapisali: »Brez informatijske podpore slovenske znanstvene revije v mednarodni konkurenci ne morejo več delovati«.

Najpogostejše vprašanje sogovornikov in sogovornic med pripravami je bilo, zakaj potrebujemo portal in zakaj ne bi mogla opravljati teh nalog kar digitalna knjižnica NUK (dLib.si). Portal ne bo opravljal istih nalog kakor dLib.si: prvič, omogočil bo individualno predstavitev vsake revije z opisom poslanstva in uredništva, naslovnici, arhivskimi številkami, obvestili avtorjem ipd.; in drugič, prikaz zadnje številke revije na portalu bo dejanje »uradne objave«, ki bo lahko nadomestilo izid tiskane revije. Uradno objavljene vsebine pa se bodo hranile, kot doslej, v digitalni knjižnici dLib.si, s čimer bo vsebinam zagotovljeno trajno hranjenje. S povezovanjem z digitalno knjižnico bo strošek vzdrževanja portala manjši in hramba vsebin varna, digitalna knjižnica pa bo imela korist pri urejanju metapodatkov in avtorskih pravic. Tehnično podporo (gostovanje na strežniku, varnostne kopije, morebitni zakup prostora ipd.) bo portalu nudila Akademska in raziskovalna mreža Arnes, s čimer se bodo dodatno zmanjšali stroški vzdrževanja. Portal bo imel ugodne učinke tudi z uredniškimi funkcijami elektronskega založniškega sistema, ki poenostavijo uredniško delo (denimo, usklajevanje urednikov in avtorjev ter recenzentov s samodejnim obveščanjem, vodenjem postopkov, enotnim urejanjem avtorskih pravic in podobno).

Vzpostavitev portala je hkrati pomembna priložnost, da se lahko premisli o načinu predstavljanja rezultatov znanstvenega dela in kulturnega ustvarjanja. Kultura tiska ima namreč še vedno precejšen vpliv na elektronsko založništvo, v katerem je pdf dokument preprosto zamenjal staro tiskano izdajo. Vendar pa internet omogoča še mnogo drugih funkcij, ki niso bile mogoče v Gutenbergovi kulturi tiska, s čimer je mogoče ustvariti pozitivne epistemološke učinke na produkcijo znanja in kulturno ustvarjalnost na sploh. Če bi

⁶ Avtorji Maja Breznik, Matija Damjan, Aldo Milohnič, Maja Bogataj Jančič in Matej Kovačič, Ljubljana, Mirovni inštitut in Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 2010, <http://www.mirovni-institut.si/data/tinymce/Projekti/UPRAVLJANJE%20AVTORSKIH%20PRAVIC%20NA%20INTERNETU%20VI%20DIK%20JAVNIH%20INSTITUCIJ.pdf>, str. 143. Ista raziskava je izpeljala tudi anketo med znanstvenicami in znanstvenicami, od katerih je 71 odstotkov anketiranih (na vprašanje je sicer odgovarjalo 510 oseb) zatrdilo, da bi rezultate svojega znanstvenega dela dali na voljo javnosti brezplačno. Dve tretjini potencialnih avtorjev in avtoric z naravoslovnega in družboslovnega področja v primerljivem deležu meni, da naj bi bili rezultati njihovega znanstvenega dela javnosti prosto dostopni (*ibidem*, str. 99).

nam uspelo s portalom uveljaviti tudi takšne spremembe, bi bil portal enkraten v svetu in velika spodbuda za ustvarjalnost.

Za vse revije je pomembno, da so dostopne z enega mesta, kajti če so razdrobljene, jih uporabnik težko poišče in zanj kot da niso dostopne. Portal bo enotna vstopna točka v tekočo znanstveno in literarno publicistiko v Sloveniji, zato bodo uporabniki imeli zlahka pregled nad tovrstno produkcijo in iskanje po vsebinah bo veliko enostavnejše. S stališča slovenske kulturne dediščine in prihodnjih generacij je tudi pomembno, da se vsebine povezujejo v enotno zbirko slovenske kulturne dediščine, kar jim bo zagotovljeno preko digitalne knjižnice dLib.si. Z združevanjem v digitalno knjižnico se bodo ta gradiva združila z drugimi vrstami gradiv, s čimer se bodo odprle še večje možnosti za pregledovanje, iskanje in primerjanje gradiv.

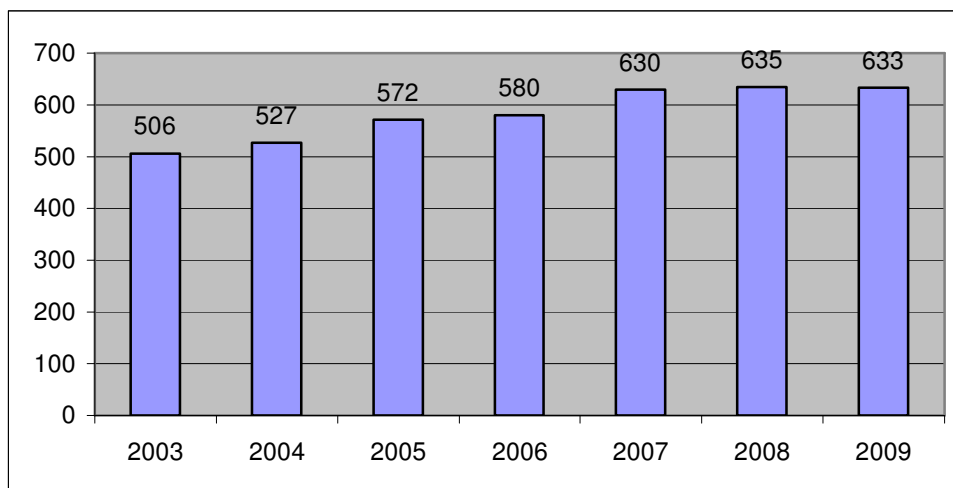
Projekt se ujema z nacionalnimi prioritetami iz strateških dokumentov Republike Slovenije. Razvoj znanstvenoraziskovalne infrastrukture in e-kulture sta kot glavna cilja navedena v *Strategiji razvoja informacijske družbe (si2010)* in v *Načrtu razvoja raziskovalnih infrastruktur 2011-2020*, ki ga je leta 2011 sprejela vlada. *Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2008-2011* uvršča te vrste projekte med splošne prioritete, »omogočanje dostopnosti do e-kulture« (glej poglavje s tem naslovom) pa je tudi pod posebnim patronatom Sveta Evropske unije. *Zakon o varstvu kulturne dediščine* v 70. členu določa, da se mora knjižnično, arhivsko in muzejsko gradivo združiti v enoten prikaz javnega digitalnega gradiva, kar bo zagotovila povezava portala z dLib.si. K objavljanju vsebin na internetu je doslej spodbujala Javna agencija za knjigo z razpisnimi pogoji, da bi bile revije čim širše dostopne. Portal bo dokončno odpravil problem njihove dostopnosti, revijam omogočil prehod v elektronsko založništvo, prihranil stroške za tisk in distribucijo ter oživil družbeno vlogo revij, katerih družbeni vpliv je v kontekstu tiskane kulture izgubil svojo nekdanjo moč.

PREGLED STANJA

Javna agencija za knjigo vodi financiranje znanstvenih in literarnih revij po institucionalni delitvi med Ministrstvom za kulturo in Agencijo za raziskovalno dejavnost, kakor je veljala pred ustanovitvijo agencije in združitvijo programov,. Zato se revijalni program še vedno deli na »literarne in humanistične revije« (49 revij) in »znanstvene revije« (116 revij).⁷ 17 revij sodi v obe skupini, saj se lahko predstavljajo kot »humanistične« in kot »znanstvene revije« hkrati. Če povzamemo, zgolj literarnih in umetnostnih revij je 32, medtem ko je »znanstvenih revij« 116.

Podatki iz evidenc JAK za obdobje 2007-2009 kažejo, da se je v tem obdobju višanje naklade verjetno zaustavilo. Tretjini literarnih in humanističnih revij je naklada padla, 60 odstotkom je ostala na isti ravni in le 8 odstotkom je zrasla. Povprečna naklada literarnih in humanističnih revij v letu 2009 je bila 633 izvodov, povprečna naklada znanstvenih revij (le enoletno financiranih revij, ker za druge revije ni bilo podatkov!) je bila 678 izvodov.

Slika 2: Povprečne naklade subvencioniranih literarnih in humanističnih revij, brez mladinskih (2003–2009)



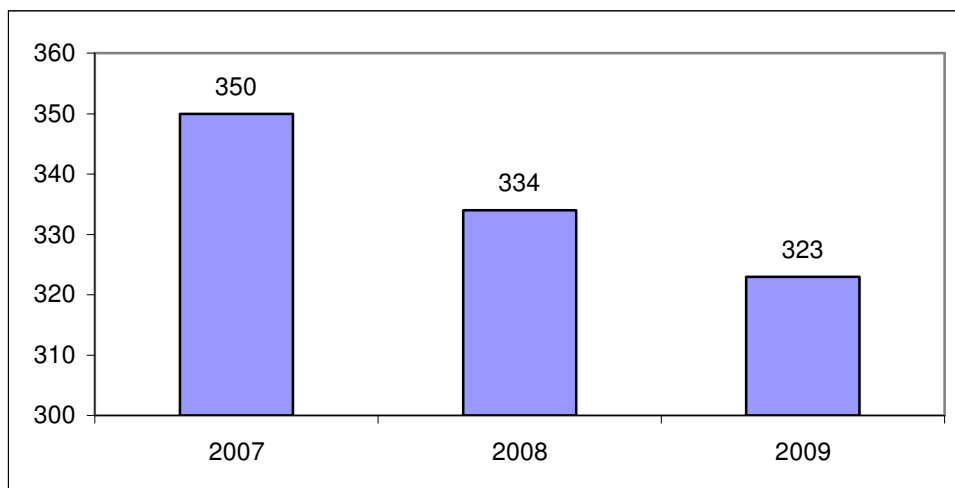
Vir: *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje* (str. 11)

Obdobje 2008-2009 je sicer prekratko, da bi lahko govorili o razločnih in zanesljivih trendih, a kljub temu je videti, da tiskane revije postopoma izgubljajo naročnike, ki so tradicionalno najbolj zvesti bralci revij. Indeks števila naročnikov med letoma 2007 in 2009 je 92: število

⁷ Vsi podatki, ki jih navajamo, so za leto 2009.

naročnikov subvencioniranih literarnih in humanističnih revij se je tako v zadnjih treh letih zmanjšalo za 8 odstotkov, kot je prikazano na spodnji sliki.

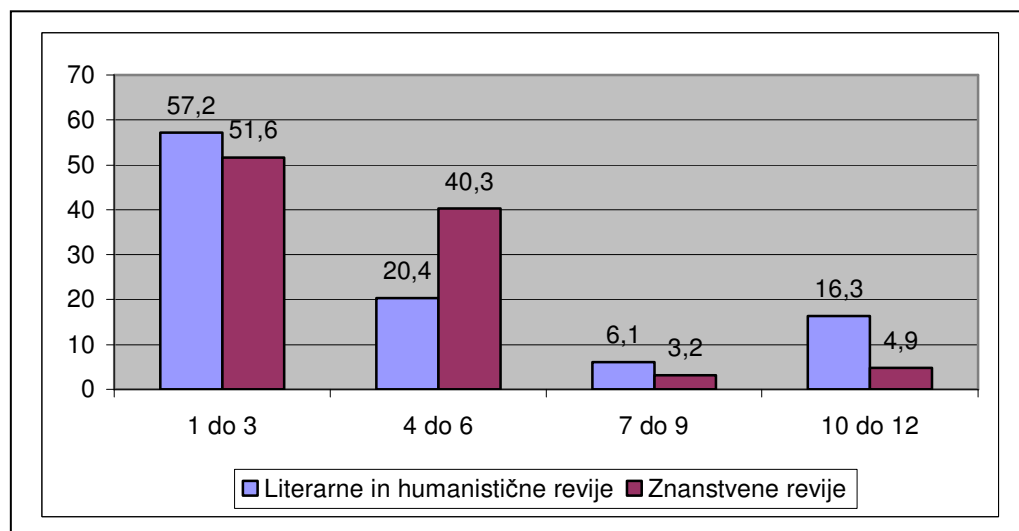
Slika 3: Povprečno število naročnikov subvencioniranih literarnih in humanističnih revij, brez mladinskih (2007–2009)



Vir: Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje (str. 14)

Vse večji problem za znanstvene in literarne revije je tudi vprašanje kontinuitete izdajanja. Revije rešujejo problem tako, da združujejo številke in izdajajo vse več zvezkov z dvema, trema ali celo več številkami. To se sicer dogaja pogosteje pri programu »literarnih in humanističnih« revij, najverjetneje zaradi pogoja financerja, a navsezadnje pri obeh programih močno prevladujejo revije, ki so v letu 2009 izdale od enega do tri zvezke.

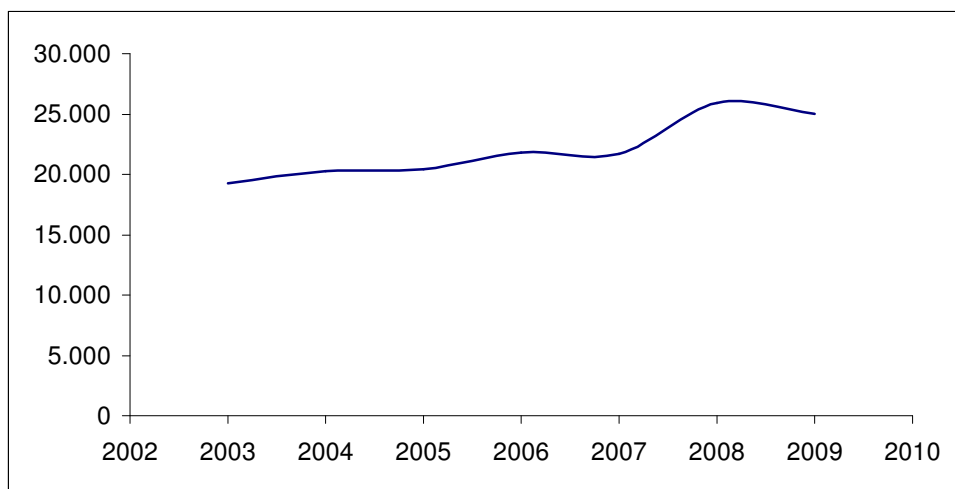
Slika 4: Razvrstitev revij v razrede glede na vrsto revije in število izdanih zvezkov v letu 2009



Vir: Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje (str. 17)

Cene subvencioniranih »literarnih in humanističnih revij« zmeroma rastejo, je bila ugotovitev raziskave *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*,⁸ a če primerjamo indeks rasti cen revij z indeksom rasti življenjskih potrebščin, so cene revij v letu 2009 zrasle za 4,7 odstotkov, medtem ko so cene življenjskih potrebščin zrasle le za 0,9 odstotka. Ker se je povprečna subvencija na revijo po dolgem obdobju rasti v letu 2009 zmanjšala za 3 odstotke (glej sliko 5) in ker se je, kot smo videli, zmanjšalo tudi število naročnikov, so se revije ujele v podoben začaran krog, o kakršnem poročajo tudi v drugih založniških okoljih. Finančne težave z zmanjševanjem števila naročnikov, ki se je v primeru slovenskih revij zgodilo hkrati z rahlim zmanjšanjem povprečne subvencije, uredništva poskušajo rešiti z dvigovanjem cen revij. Dvig cen je začasen izhod iz finančnih težav, a že kmalu bo sprožil nove odpovedi naročnin, ker bodo višje cene revij odvrnile nekatere naročnike. Negativne posledice novih odpovedi naročnin lahko založnik reši le z novimi dvigi naročnin, kar se konča v začaranem krogu, če založnik ne najde druge rešitve.

Slika 5: Prikaz gibanja povprečnih subvencij večletno subvencioniranih literarnih in humanističnih revij v obdobju 2003–2009 (v €)



Vir: *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje* (str. 21)

Za finančno vzdržnost revij so subvencije JAK ključnega pomena; to velja celo za revije, ki so uspele ohraniti relativno visoko število naročnikov. 43 »literarnih in humanističnih revij«, za katere imamo podatke (ne da bi upoštevali otroške revije), ima v povprečju 267 naročnikov, medtem ko naklade dosega povprečno 647 izvodov. Število naročnikov po

⁸ Str. 19-20.

posameznih revijah prikazuje razpredelnica spodaj. Medtem ko so knjižnice dokaj zanesljivi naročniki, so individualni naročniki manj zanesljivi; individualna prodaja v knjigarnah je zelo šibka. Malo je celo knjigarn, ki sploh sprejemajo revije v prodajo: v letu 2007 so bile revije v povprečju dostopne v dvanajstih knjigarnah, leta 2009 pa celo v še manj.

Razpredelnica 1: Število revij glede na število naročnikov (samo literarne in humanistične revije)

Število naročnikov	Število revij
0-199	23
200-399	11
400-599	4
600-799	3
800-1.000	2

Vir: Založniška poročila in ankete v evidenci JAK za leto 2009

Ali če pogledamo drugače, le šest revij ima več kakor 500 naročnikov. Če predpostavimo, da so vsi naročniki plačali polno ceno naročnine, kar ni zelo verjetno, so založbe dobile ne ravno zanemarljive zneske. Vendarle celo v primeru revij, ki so imele več kakor 500 naročnikov (skupaj 7 revij), prihodki iz naročnin večinoma predstavljajo od 24 do 47 odstotkov vseh finančnih virov, medtem ko subvencija JAK predstavlja več kot polovico. Le pri dveh revijah je delež prihodka iz naročnin presegel subvencijo: enkrat v primeru računalniške revije (subvencija predstavlja tretjino prihodkov) in v primeru humanistične revije, pri kateri subvencija predstavlja okoli 40 odstotkov. A ravno urednik te zadnje revije je za eno izmed preteklih raziskav povedal,⁹ da bi se založba z veseljem odpovedala tiskani izdaji in dala vsebine v prosti dostop na internetu, če bi vedeli, da bodo lahko obdržali subvencije JAK. Stalno odpovedovanje naročnikov, visoki stroški tiska in distribucije ter s tem povezani stroški dela so urednika prepričali, da bi bilo za revijo in urednike vsekakor koristneje, če bi revija prešla na elektronsko izdajanje. Revija že zdaj hrani na svoji spletni strani celotne vsebine revije z zamikom enega leta, do katerih imajo bralci in bralke prosti dostop.

Da bi lahko razumeli finančno stanje periodike, moramo vedeti, da se pogoji financiranja razlikujejo pri »literarnih in humanističnih« revijah in pri »znanstvenih« revijah. JAK šteje pri

⁹ Za intervju v okviru že omenjene raziskave *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij*.

»literarnih in humanističnih« revijah za upravičene stroške 70 odstotkov vseh stroškov in priznava tri skupine stroškov: avtorske honorarje, tiskarske stroške in založniško režijo, vključno s stroški uredniškega dela. Pri znanstvenih revijah priznava le stroške tiska in priprave, ne pa tudi avtorskih honorarjev. To pomeni, da je skupna subvencija za 116 znanstvenih revij v višini 1.171.886 evrov ali povprečno 10.102 evrov na posamezno revijo namenjenih zgolj za tisk in pripravo. Skupna višina 49 »literarnih in humanističnih revij« je 1.106.568 in povprečna subvencija na revijo je večja (22.583 evrov), ker subvencija lahko krije tudi avtorske honorarje in režijo založbe in je le en del, po vsej verjetnosti skorajda polovica,¹⁰ namenjenih za stroške tiska, priprave in distribucije. Iz tega lahko izpeljemo približno oceno, da JAK namenja okoli 1,7 milijona evrov le za tisk in pripravo svojih 148 revij. Ker bo v začetku portal uporabljale le znanstvene revije, bodo določeni prihranki nastali samo v proračunu za znanstvene revije. Šele ko bo portal prilagojen tudi literarnim in umetnostnim revijam in ko se bodo te odločile za elektronsko izdajanje, bo do prihrankov prihajalo v tudi proračunu za »literarne in humanistične revije«.

Razpredelnica 2: Razporeditev revij po skupinah glede na višino subvencije JAK na avtorsko polo v letu 2009

Subvencija JAK v 2009 na avtorsko polo (v €)	Število revij
1.001 – 1.500	8
501 – 1.000	8
251 – 500	28
50 – 250	61

Viri: Založniška poročila in ankete v evidenci JAK za leto 2009 (vključene so bile le enoletno financirane znanstvene revije)

Predstavitev stanja s povprečji prikrije problem, na katerega je opozorila raziskava *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*, da obseg revije bistveno ne vpliva na višino subvencije. Če primerjamo financiranje revij glede na njihov obseg, glede na število avtorskih

¹⁰ Raziskave kažejo, da so se stroški za tisk z razvojem tiskarske tehnologije sicer zelo zmanjšali, a kljub temu še vedno predstavljajo največji strošek založništva. Ameriška raziskava iz leta 1954 je ugotovila, da so stroški za tisk predstavljali od 65 do 80 odstotkov vseh stroškov znanstvenih revij (R. Tumbleson in H. L. Brownson, »Survey of Operations and Finances of Scientific Journals«, *Science*, let. 119, št. 19, str. 357-359, marec 1954). Raziskava iz leta 2010 pa je ugotovila, da so stroški nekoliko padli, na 40 odstotkov vseh stroškov znanstvenih revij (Brian B. Edgar in John Willinsky, »A survey of scholarly journals using Open Journal Systems«, *Scholarly and Research Communication 1*, 2010, <http://journals.sfu.ca/src/index.php/src/article/view/24/41>, pregledano 31. 8. 2011).

pol v enem letu, ugotovimo, da obstajajo precejšnja nesorazmerja v višini subvencije glede na število avtorskih pol, kot vidimo na sliki zgoraj.

Enoletno financirane znanstvene ter literarne in humanistične revije, ki so v letu 2009 prejele subvencije JAK, so, kot vidimo v razpredelnici zgoraj, v večini primerov prejele v povprečju 157 evrov na avtorsko polo. To je neprimerno manjša vsota kakor stroški pri tujih komercialnih založbah, ki naj bi po oceni iz leta 2007 znašali kar 2.500 evrov.¹¹ Za primerjavo lahko navedemo še drug podoben podatek: založba Elsevier je pripravljena avtorju omogočiti prosti dostop do članka, če založbi plača 2.200 evrov, kolikor naj bi bil po njeni oceni založnika strošek objave.¹² Založnika elektronskih publikacij, ki imata prosti dostop do vsebin, a založniške stroške zaračunavata avtorjem, PLoS in BioMed Central, postavljata nekoliko nižjo ceno, a je še vedno veliko višja, kolikor znaša povprečna subvencija slovenskih revij: PLoS računa avtorjem med 1.600 in 2.100 evrov, BioMed Central pa med 800 in 1.500 evrov.¹³ Višina subvencije je sicer primerljiva s povprečnim stroškom elektronskih revij, ki uporabljajo Open Journal System, to je 138,52 evrov na članek, vendar te revije nimajo stroškov s tiskom in distribucijo.¹⁴

Za 43 revij (triletno financirane znanstvene revije) sicer nimamo podatkov, kolikšno subvencijo so revije dobile povprečno na avtorsko polo. Zagotovo vemo, da dobra četrtina vseh revij, za katere imamo podatke, dobi letno subvencijo od 50 do 250 evrov na avtorsko polo, s čimer založniki verjetno komajda pokrijejo stroške tiska. Tudi med revijami, za katere nimamo podatkov, jih kar 20 dobi subvencijo manjšo od 10.000 evrov, zaradi česar bi verjetno prišli v spodnjo skupino s subvencijo od 50 do 250 evrov na avtorsko polo. To pomeni, da več kot polovica vseh revij dobi subvencijo, ki zadošča za tisk, medtem ko mora uredništvo samo poskrbeti za stroške uredniškega dela, organiziranja recenzentskih postopkov, prevodov, korektur, tehnične opreme, spletnih strani, distribucije, pisarniških prostorov, promocije ipd., skratka, vse vrste uredniških dejavnosti, ki so z vključevanjem v mednarodne baze vse bolj kompleksne. Okoliščine, v katerih nastajajo revije, se sicer zelo razlikujejo. Nekatere revije lahko zlahka pridobijo večje število naročnikov in nekaj

¹¹ Merili so članek, ne avtorsko polo, a vendarle sta enoti deloma primerljivi. Podatek citiran v knjigi: Bill Cope in Mary Kalantzis, »Signs of epistemic disruption: transformations in the knowledge system of the academic journal«, objavljeno v: Bill Cope in Angus Phillips (ur.), *The Future of the Academic Journal*, Oxford: Chandos Publishing, 2009, str. 24.

¹² Več o tem v opombi 36.

¹³ M. Ware in M. Mabe, op. cit., str. 46.

¹⁴ Brian B Edgar in John Willinsky, op. cit., str. 14.

dohodkov iz naročnin. Druge revije delujejo v okviru znanstvenih društev in lahko pridobijo nekaj sredstev iz članarin, a o višini teh sredstev in številu revij nimamo podatkov, vendar zelo verjetno ti prispevki niti niso visoki niti takih revij ni zelo veliko. Večina revij ima potemtakem resne težave s financiranjem svojih dejavnosti. Za nameček jim grozi napovedano krčenje javnega proračuna in zaradi gospodarske krize še več odpovedi naročnin. Od revij se na sploh pričakujejo vrhunski rezultati, a samo financiranje revij, kot smo videli, nikakor niso usklajeni s pričakovanji. Iz teh razlogov bo na tem področju nujno sprejeti sistemske rešitve, med katerimi je elektronsko založništvo ena izmed rešitev pri roki.

VZPOSTAVITEV PORTALA

Razlogi za vzpostavitev portala

Iz predstavitve stanja izhaja, da bo vzpostavitev portala vsaj polovici revij, ki jih subvencionira JAK in ki dobivajo najnižje povprečne subvencije na avtorsko stran, kmalu predstavljala možnost preživetja, če bi se uresničile najslabše napovedi. *Za skorajda polovico revij, ki jih subvencionira JAK, vzpostavitev portala potemtakem ni alternativa, temveč nujnost preživetja, zlasti če se bo trend odpovedovanja naročnin in zmanjševanja neposrednih nakupov nadaljeval.* Prihranki, do katerih bo nedvomno prišlo s preходом na elektronsko izdajanje, pa bo mogoče porabiti za izboljšanje kvalitete samih revij.

Nekatere revije, ki so uspele zadržati pomembno število naročnikov, lahko poleg elektronske objave še vedno ohranijo tiskano izdajo revije. Te imajo tudi možnost, da se odločijo za veliko cenejši *print-on-demand*, če bi potrebovale le manjše število izvodov. Če bi se bale, da bi lahko istočasna objava v elektronski obliki škodila koristim založbe z morebitnimi odpovedmi naročnin, imajo na voljo možnost, da elektronsko izdajo objavijo z zamikom, denimo, enega leta. *Revije, ki imajo precejšnje število naročnikov in možnost pridobivanja za revijo pomembnih sredstev, se lahko odločijo za obe izdaji, tiskano in elektronsko izdajo.* Navsezadnje, kot kaže razpredelnica spodaj, večina znanstvenih revij že uporablja ta model. Elektronska izdaja je v tem primeru dodatna ponudba za naročnike in način arhiviranja starih izvodov.

Razpredelnica 3: Dostopnost subvencioniranih periodičnih publikacij na internetu

PROGRAM	Število vseh revij	Dostopne v celoti in istočasno	Dostopne v celoti z zamikom	Dostopne delno	Niso dostopne
Literarne in hum. revije	49	8	5	5	31
Znanstvene revije	116	41	40	4	31

Vir: Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje (str. 37)

Pomemben del sredstev, ki jih revije doslej porabijo za tisk, pripravo in distribucijo, bi se jim s portalom sprostil in bi ga lahko usmerile v uredniško delo, organiziranje recenzentskih postopkov, prevode, korekture, oblikovanje, tehnično opremo, pisarniške prostore, promocijo in podobno. Zato se bo za mnoge revije izboljšala kvaliteta njihovih izdaj, zlasti če upoštevamo, da elektronski založniški sistem vključuje številne funkcije, ki poenostavijo nekatera uredniška opravila (predložitev besedil, stike med uredniki in avtorji ter recenzenti) in olajšajo uredniško delo. Uredniki bodo lahko več časa namenili vsebinam svojih izdaj in stikom z avtorji in avtoricami, s čimer se bo izboljšala kvaliteta slovenskih revij.

Vsebine slovenskih revij bodo z vzpostavitvijo portala nedvomno dostopnejše svetovni javnosti. S tem se bo povečala, kar je za revije in avtorje zelo pomembno, citiranost člankov in revij ter faktor vpliva.¹⁵ Znanstvene revije so že v veliki meri odpravile jezikovno oviro, s tem da večina revij izhaja dvojezično, v enem ali več tujih jezikov, da objavljajo povzetke ali posebne tematske številke v raznih tujih jezikih, kot kaže razpredelnica spodaj.

Razpredelnica 4: Jezik objav v subvencioniranih periodičnih publikacijah

PROGRAM	Število vseh revij	Število revij, ki izhajajo samo v slovenskem jeziku	Število revij, ki izhajajo samo v tujem jeziku	Število revij, ki izhajajo v več jezikih hkrati*	Število revij, ki objavljajo povzetke v tujem jeziku (angleščina, nemščina)	Število revij s tematskimi številkami v tujem jeziku
Literarne in hum. revije	49	35	0	14	13	2
Znanstvene revije	116	38	19	59	24	2

Vir: Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje (str. 35)

* V slovenskem, angleškem, nemškem, italijanskem ali hrvaškem jeziku.

Portal bo izboljšal dostop do rezultatov znanstvenega dela in tako rekoč odpravil ovire pri širjenju teh del, kar je pomembno za znanstveno delo. Možnost pregledovanja in iskanja po portalu bo uporabnikom olajšala iskanje zelenih vsebin, s čimer se bo preprečilo podvajanje raziskovalnega dela, s tem pa se bo tudi povečala učinkovitost javnega financiranja raziskav. Z prihodnjim povezovanjem portala z mednarodnimi portali se bodo vse te prednosti dodatno povečale.

¹⁵ Primerjaj članek Mojce Kotar z Univerzitetne službe za knjižnično dejavnost »Prost dostop do znanstvenih objav in podatkov«, http://www.zbds-zveza.si/dokumenti/2009/prost_dostop_2009_Kotar_Mojca.pdf, 2009.

Kakšen dostop do vsebin na portalu?

Projekte prostega dostopa so podprle razne mednarodne organizacije (OZN, Unesco, OECD, IFLA, Soros fundacija ...) in številne države (več kot 40 raznih javnih financerjev raziskovalnega dela, med njimi tudi Evropska komisija).¹⁶

Razlogi so v ekspanziji komercialnega znanstvenega založništva, ki je pripeljal javne financerje v položaj, da morajo tako rekoč isto blago plačati večkrat. Njihova donosna založniška strategija je v tem, da besedila znanstvenih revij pridobivajo brezplačno od raziskovalcev, ki delajo za javne znanstvene in izobraževalne institucije, kjer so novo znanje pogosto razvili z javnim financiranjem. Avtorji morajo prenesti vse avtorske (materialne) pravice na založbo, založba poskrbi za »peer-review«, ki jih morajo znanstveniki in znanstvenice pogosto opraviti zastonj; za nameček morajo avtorji objavo nemalokrat tudi plačati. Veliko uredniškega dela znanstveniki in znanstvenice torej opravijo kar sami brezplačno, pogosto s pomočjo sredstev, ki so jih javni financerji namenili za raziskovanje. Potem ko komercialne založbe dokaj poceni zberejo znanstvene članke in jih razporedijo po tisočih znanstvenih revij z raznih ved, ki jih te založbe urejajo, prodajo zbirke revij in monografij nazaj državam ali univerzam po dragih licenčnih pogodbah. Tako države plačajo že drugič ali tretjič isto blago. Licence tudi niso poceni, saj je ta poslovna strategija povzdignila založbe, ki se ukvarjajo z elektronskim izdajanjem znanstvenih revij, na vrh lestvice 40. najmočnejših svetovnih založb, kjer so, denimo, na prvih petih mestih Reed Elsevier, Thompson Reuters in Wolters Kluwer.¹⁷ Založba Elsevier je imela, denimo, med letoma 1998 in 2000, 23 odstotkov letne profitne stopnje (na področju znanosti in medicine pa celo 36 odstotno profitno stopnjo), ki je po oceni analitika Nemške banke neupravičena, ker založnik prispeva »majhno dodano vrednost k založniškemu procesu«. ¹⁸ Tri največje založbe znanstvene publicistike, Reed Elsevier, Springer in Wiley naj bi imele po nekaterih ocenah kar 42 odstotkov svetovnega trga znanstvenih revij.¹⁹

¹⁶ Španski javni raziskovalni inštitut vzdržuje internetno stran, kjer so zbrani in predstavljeni prostodostopni repozitoriji. Glej spletno stran <http://repositories.webometrics.info/>, stran pregledana 24. 5. 2010. Na prvih štirih mestih so repozitoriji iz ZDA, ki tudi sicer prevladujejo na lestvici.

¹⁷ Primerjaj podatke na spletni strani: http://www.publishersweekly.com/article/398342-Publishing_s_World_Leaders.php (stran pregledana 20.5.2010).

¹⁸ Glen S. McGuigan in Robert D. Russell, »The business of academic publishing: A strategic analysis of the academic journal publishing industry and its impact on the future of scholarly Publishing«, *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship*, let. 9, št. 3, 2008, objavljeno na: http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v09n03/mcguigan_g01.html (30.8.2011).

¹⁹ Glen S. McGuigan in Robert D. Russell, *ibidem*.

Komercialno založništvo dosega tako dobre rezultate tudi z rastjo cen. Po podatkih Association of Research Libraries (ARL) so se med letoma 1986 in 2005 cene serijskih publikacij povečale za 302 odstotka (letno povprečno za 7,6 odstotka), medtem ko se je v istem obdobju število publikacij povečalo le za slaba 2 odstotka.²⁰ Povprečna cena naročnine je bila v letu 2007 za revijo s področja kemije 2.566 evrov, s področja fizike 2.282 evrov, s področja inženirstva 1.411 evrov in s področja geografije 799 evrov.²¹ Cene revij z drugih področij ne presegajo 735 evrov, vendar se podobno stalno povišujejo. Glen McGuigan in Robert Russell napovedujeta, da bo do leta 2014, če bodo cene še naprej podobno rasle, strošek za nakup revij predstavljal že celoten proračun knjižnic desetih največjih ameriških univerz. Stanje je toliko bolj kontroverzno, ker podatki kažejo, da cena revije ni povezana z odmevnostjo (merjena s številom citatov) in s kvaliteto same revije: da so, kot je pokazal Theodore Bergstrom, cene revij komercialnih založnikov lahko desetkrat višje, četudi dosegajo veliko slabšo odmevnost kakor revije, ki jih izdajajo nekomercialni založniki in so lahko celo desetkrat cenejše.²²

Knjižnice se pod finančnimi pritiski komercialnih založnikov organizirajo v konzorcije (na primer, *Association of Research Libraries*, *International Coalition of Library Consortia*), da bi, prvič, od komercialnih založnikov izsilile ugodnejše pogoje in, drugič, da bi »v partnerstvu z založniki« spodbudile drugačne poslovne modele, ki bi bili sprejemljivejši za znanstveno skupnost: za avtorje, univerze, financerje, uporabnike in knjižničarje. Iz tega razloga so se zavzele za iniciativo Odprtega dostopa (*Open Access*), ki je dobila mednarodno podporo s Pobudo za odprti dostop iz Budimpešte (*Budapest Open Access Initiative*)²³ februarja 2002, s Stališčem o založništvu odprtega dostopa iz Bethesde (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*)²⁴ in z Berlinsko deklaracijo za prosti dostop do znanja v znanostih in humanistiki

²⁰ Glen S. McGuigan in Robert D. Russell, R. D., *op. cit.*

²¹ Cf. Bill Cope in Angus Phillips (ur.), *The Future of the Academic Journal*, Oxford: Chandos Publishing, 2009, str. 23.

²² T. C. Bergstrom, »Free labor for costly journals?«, *Journal of Economic Perspectives*, št. 15, str. 183-98, 2001, objavljeno na: <http://www.econ.ucsb.edu/~tedb/Journals/jeprevised.pdf> (31. 8. 2011).

²³ Glej stran: <http://www.soros.org/openaccess/view.cfm>. Deklaracijo je doslej podpisalo skoraj 600 institucij in 5.500 posameznikov. V deklaraciji je tudi definicija odprtega dostopa: »The public good they make possible is the world-wide electronic distribution of the peer-reviewed journal literature and completely free and unrestricted access to it by all scientists, scholars, teachers, students, and other curious minds. Removing access barriers to this literature will accelerate research, enrich education, share the learning of the rich with the poor and the poor with the rich, make this literature as useful as it can be, and lay the foundation for uniting humanity in a common intellectual conversation and quest for knowledge.«

²⁴ Glej stran: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>.

(*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*)²⁵ oktobra 2003. Inicijativo Odprtega dostopa se je odločila podpreti tudi *Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition* (SPARC) in *SPARC Europe*.²⁶

S tako močnimi zavezniki je iniciativa Odprtega dostopa lahko pridobila na pomembnosti in številu privržencev. Revijam, ki imajo prosti dostop, so se odprla vrata v baze indeksiranih revij ISI Web of Science in Scopus. Odprtemu dostopu so se deloma prilagodile celo komercialne založbe in razvile »delni odprti dostop« (*hybrid open access*). BioMed Central ponuja bralcem in bralkam prosti dostop do vsebin 220 revij, založniške stroške pa krije s prispevki avtorjev za objavo članka. Pri Oxford University Press so ustanovili Oxford Open, Springer je odprl Open Choice. Revija *New England Journal of Medicine*, ki gostuje pri Highwire Press (komercialnemu ponudniku elektronskega založniškega sistema), je ponudila vsebine v prosti dostop. Podoben primer je revija s področja fizike *Physical Review D*.

Finančno breme pa ne pesti le knjižničarjev, temveč tudi financerje. Več študij je opravilo finančne simulacije raznih založniških modelov, v katerih so primerjali naročniški sistem (*user-pays*, v katerem uporabniki krijejo založniške stroške, najpogosteje knjižnice z licencami) in sistem prostega dostopa (*open access*, v katerem bi bil dostop prost za uporabnike, založniške stroške pa bi krili avtorji, zato se model imenuje *author-pays*). Rezultati teh študij so pokazali na precejšnje neposredne prihranke in dolgoročne družbene koristi, če bi model prostega dostopa zamenjal naročniški sistem:²⁷ model *author-pays* naj bi prinesel 70 milijonov € čistih prihrankov na Danskem, 133 milijonov € na Nizozemskem in 480 milijonov € v Veliki Britaniji.²⁸ Iz vseh teh razlogov se založniški model odprtega dostopa vse bolj širi: medtem ko ima znanstveno založništvo 3,5 odstotno rast, ima

²⁵ Glej stran: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf.

²⁶ Glej stran: <http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>. V strategiji je koalicija zapisala: »SPARC's strategy focuses on reducing barriers to the access, sharing, and use of scholarship. Our highest priority is advancing the understanding and implementation of policies and practices that ensure Open Access (OA) to scholarly research outputs. SPARC's strategy focuses on reducing barriers to the access, sharing, and use of scholarship. Our highest priority is advancing the understanding and implementation of policies and practices that ensure Open Access (OA) to scholarly research outputs.«

²⁷ John Houghton, Bruce Rasmussen, Peter Sheehan, Charles Oppenheim, Anne Morris, Claire Creaser, Helen Greenwood, Mark Summers in Adrian Gourlay, *Economic implications of alternative scholarly publishing models: exploring the costs and benefits*. Raziskovalno poročilo. Joint Information Systems Committee, London, 2009; John Houghton tudi v študiji za Dansko »Costs and Benefits of Alternative Publishing Models: Denmark« (2009) in isti avtor v primerjalni študiji »Open Access – What are the economic benefits? A comparison of the United Kingdom, Netherlands and Denmark« (2009).

²⁸ Podobne ocene obstajajo tudi za akademske založbe v ZDA. Glej Albert N. Greco in Robert M. Wharton, »Should University Presses Adopt An Open Access [Electronic Publishing] Business Model For All of Their Scholarly Books?«, ELPUB 2008 Conference on Electronic Publishing, Kanada, Toronto, junij 2008, http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf, stran pregledana 15. 6. 2009.

založništvo odprtega dostopa 18 odstotno rast pri številu časopisov in 30 odstotno rast pri številu člankov.²⁹ Če povzamemo: ti podatki pomenijo, da se bo tovrstno založništvo v prihodnosti hitro razvijalo in da se bodo hkrati odpirale možnosti mednarodnega povezovanja in nadgrajevanja sistema.

Številni financerji se ukvarjajo tudi z vprašanjem, ki zadeva njihovo funkcijo v javnem interesu: da morajo biti rezultati raziskav, ki so financirani iz javnega proračuna, tudi javno dostopni. Prvi odločilen korak v to smer je naredil *National Institutes of Health* (NIH) iz ZDA, ki je leta 2005 zahteval, da so vsi rezultati znanstvenih raziskav, ki jih financira NIH in so objavljeni v revijah z omejenim dostopom, hkrati (ali največ z zamikom 12 mesecev) shranjeni v arhiv *PubMed Central*, kjer so javnosti prosto dostopni. Odtlej se jim je pridružilo že 52 drugih financerjev, kot navaja Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies.³⁰ Podoben model je sprejela Evropska komisija za 7. okvirni program in s posebnim členom k pogodbi obvezala raziskovalce, da omogočijo dostop do člankov v javni domeni.³¹ Raziskovalcem je dala na voljo že pripravljena obrazca za založnike, s katerim naj avtorji pridobijo ustrezne pravice od založnikov.³² Podobno se univerze srečujejo z izzivi komercializacije, ki ogrožajo tradicionalno javno poslanstvo univerz. Varstvo pred komercializacijo poskušajo doseči vsaj z javnim dostopom do rezultatov svojega dela.³³ Kot vidimo na spodnji sliki, se je že 130 institucij, univerz, financerjev in oddelkov odločilo, da od svojih raziskovalcev in pedagogov zahtevajo prostodostopno arhiviranje znanstvenih objav.

²⁹ M. Laakso, P. Welling, H. Bukvova, L. Nyman, B. C. Björk, T. Hedlund, »The development of open access journal publishing from 1993 to 2009«, *PLoS One*, let. 6, št. 6, 2011.

³⁰ Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies (ROARMAP) vodi organizacija EPrints iz Southamptona. Glej stran: <http://roarmap.eprints.org/>.

³¹ Glej brošuro Open Access Pilot in FP7, ki jo je izdala Evropska komisija. Glej tudi Commission decision C(2008) z dne 20. 8. 2008. Začasno shranjevanje za tiste, ki nimajo institucionalnega repozitorija, je možno na: <http://opendepot.org/>.

³² Na zahtevo financerjev so založbe odgovorile z novo ponudbo. Avtorjem člankov, za katere financerji zahtevajo, da so prostodostopni po objavi v revijah z omejenim dostopom, so komercialne založbe ponudile, tako kot Elsevier, da omogočijo članku prosti dostop, če avtorji plačajo 2.200 €, kolikor naj bi bil strošek objave. Založnik to vsoto za tako imenovane »sponsored articles« komentira takole: »A number of journals published by Elsevier offer authors the option to sponsor non-subscriber access to individual articles. The charge for article sponsorship is \$3,000. This charge is necessary to offset publishing costs – from managing article submission and peer review, to typesetting, tagging and indexing of articles, hosting articles on dedicated servers, supporting sales and marketing costs to ensure global dissemination via ScienceDirect, and permanently preserving the published journal article. The fee excludes taxes and other potential author fees such as color charges which are additional.« Glej <http://www.elsevier.com/wps/find/authors.authors/sponsoredarticles> (31. 8. 2011).

³³ John Willinsky (Stanford University), »Rethinking What's Public in the University's Public Mission«, predobjava poglavja v knjigi, objavljeno na: <http://pkp.sfu.ca/files/Public%20Mission.pdf>.

Slika 6: Rast zahtev za prostodostopno arhiviranje med letoma 2003 in 2011



Vir: <http://roarmap.eprints.org/>.

Prostodostopen portal v slovenskih razmerah

Za financerje, univerze, knjižničarje in avtorje je veliko bolj učinkovito spodbujanje samih revij, da se odločijo za prostodostopno elektronsko izdajanje revije, kakor pa prostodostopno arhiviranje posamičnih člankov v repozitorijih. Po podatkih Directory of Open Access Journals (DOAJ) je bilo na dan 30. avgusta 2011 registriranih 5.860 prostodostopnih revij, med katerimi je bilo 29 revij iz Slovenije. Največ jih ima ZDA (1317), potem so Brazilija (624), Velika Britanija (521), Španija (382), Indija (341), Nemčija (233), Kanada (213), Romunija (203), Italija (181), Turčija (169) itn.³⁴

Slovenski portal znanstvenih in literarnih revij bo kot platforma in tehnična podpora za elektronsko izdajanje revij uresničil cilj, da javne dobrine postanejo res javne, s tem da bodo imeli uporabniki brezpogojen prost dostop do vsebin. Enostavno bo rešil problem, s katerim se ukvarjajo financerji javnih raziskav in JAK, kako zagotoviti, da bodo rezultati znanstvenega dela in publikacije, ki jih (so)financirajo javni naročniki, dostopni javnosti. Odločitev, da portal znanstvenih in literarnih revij omogoči uporabnikom prost dostop do vsebin, podpira več razlogov.

³⁴ Glej Directory of Open Access Journals (DOAJ), ki objavlja tudi celotne vsebine revij; seznam je objavljen na strani: <http://www.doaj.org/doaj?func=byCountry&uiLanguage=en>.

(1) Model *znanstvenega založništva* je specifičen, ker mu ni treba zagotavljati materialnih koristi avtorjem,³⁵ saj takšna morebitna korist, tudi če bi obstajala, večini ne bi bila pomembna spodbuda za znanstveno delo. Avtorji iščejo v publiciranju druge vrste posrednih koristi (predstavitev svojih rezultatov dela javnosti, izmenjava med člani znanstvenih skupnosti, objavljanje in citiranje, ki sta pogoja pri evalvacijah za univerzitetne habilitacije, raziskovalna sredstva ipd.). Založniški model *literarnih in umetnostnih revij* je drugačen: v teh primerih je materialna korist za avtorja pomembna, zato bi bilo potrebno v tem primeru o modelu elektronskega objavljanja še razmisliti, a že ohranitev zdajšnjega sistema, da so v teh primerih avtorji upravičeni do avtorskega honorarja, bi bilo morda že zadostno nadomestilo za prosti dostop do vsebin.

(2) Zelo jasno stališče samih znanstvenikov in znanstvenic, ki so nedvomno naklonjeni prostemu dostopu do rezultatov svojega znanstvenega dela, kot se je pokazalo v anketi slovenskih raziskovalcev in raziskovalk iz leta 2009 in se vidi na sliki 7 spodaj. Za literarne ustvarjalce in umetnostne kritike/teoretike podobnih analiz ni na voljo.

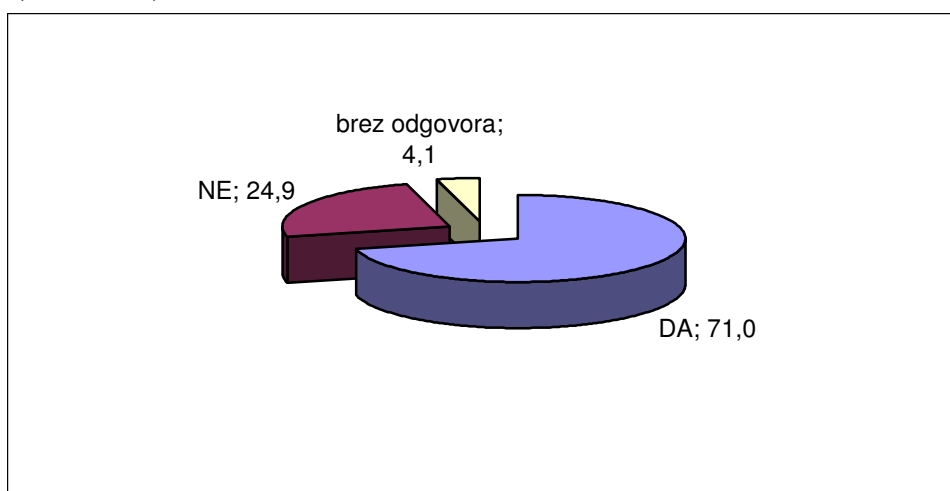
(3) Večina objav slovenskih raziskovalcev in raziskovalk predstavlja rezultate znanstvenega dela, ki je bilo financirano iz javnega proračuna, ali dela, ki ga opravijo zaposleni v času delovnih obveznostih na javnih univerzah ali fakultetah. Iz tega razloga je sprejemljivo, da so dela, ki so nastala z javnim financiranjem, tudi javno dostopna brez omejitev.³⁶ Pri literarnih in umetnostnih revijah velja ravno nasprotno, da je večina avtorjev in avtoric samozaposlenih in prekarnih delavcev, zato je zagotovilo honorarja s strani financerja dodatno upravičeno.

³⁵ Posamične in naključne kontradiktorne informacije potrjujejo tudi ugotovitve iz nedavne raziskave, v kateri so raziskovalci in raziskovalke govorili o objavah rezultatov znanstvenega dela. Podatki so tedaj pokazali, da so raziskovalci dobili avtorski honorar za 15,7 % vseh objavljenih člankov v slovenskih znanstvenih in strokovnih revijah, medtem ko je delež honoriranih člankov v tujih revijah znašal 1,6 %. Nekateri pa so morali za objave svojih člankov celo plačati: slovenske revije so zahtevale plačilo za dobre štiri odstotke objavljenih člankov (4,3 %), tuje revije pa so zahtevale plačilo za skoraj vsak deseti objavljeni članek slovenskih znanstvenikov (9,4 %). Če pogledamo razmerje med članki, za katere so raziskovalci prejeli honorar, in tistimi, za katere so morali plačati, je podoba več kot zgovorna: pri objavah v domačih revijah je to razmerje 3,7 : 1 v korist honoriranih člankov, pri tujih revijah pa na vsak honorirani članek pride 5,8 člankov, za katere so avtorji morali plačati, da bi jih tuja revija objavila. (Glej *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij*, op. cit., str. 103-4).

³⁶ Komercialni založniki oziroma ponudniki licenčnih vsebin imajo pravico, da določajo modele dostopa do svojih podatkovnih zbirk, ki so pogosto restriktivni. Če izhajamo s stališča nujnih pogojev znanstvene produkcije, ki je kolektivno in zahteva medsebojno sodelovanje ter prenos znanja, ima omejevanje dostopa do rezultatov znanstvenih raziskav problematične učinke na znanost in na družbe nasploh. Za javnega naročnika pa to ni učinkovito, ker ima slabši pregled nad raziskovalnim delom učinek, da se raziskovalna prizadevanja bodisi prikrivajo ali podvajajo, zato je znanstvena politika lahko manj učinkovita.

(4) Država navsezadnje s programi (so)financiranja, ki jih zagotavlja JAK, v veliki meri, kot smo videli v pregledu stanja, (so)financira tudi same izdaje revij. Pomemben cilj sofinanciranja, kot je poudarjeno v poslanstvu agencije in v posamičnih razpisih, je ravno dostop javnosti do del, ki jih agencija financira, do rezultatov znanstvenega dela in umetnostnega ustvarjanja. Ta cilj država doseže najbolj učinkovito, če vsebine ponudi v prosti dostop prek interneta.

Slika 7: Če bi vi kot avtor raziskave zadržali vse materialne pravice na delih, ki so rezultat raziskave - ali bi ta dela dali na voljo javnosti brezplačno (npr. preko interneta)? (v odstotkih)



Vir: *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij* (str. 99)

Prednosti skupnega portala

S stališča digitalnega okolja je velika prednost, da so vse revije na istem portalu (se pravi, na isti domeni s številnimi pod-domenami), ker se bo zato portal uvrstil višje pri spletnih iskalnikih in ga bodo bolje ocenili. Tudi če vse revije niso povezane v isto domeno s pod-domenami, bo mreža povezav in vnažajskih povezav med posameznimi revijami pomagala k višji uvrstitvi portala pri spletnih iskalnikih. Zagotovo lahko trdimo, da se bodo revije s portala uvrstile veliko višje, kakor pa posamične revije, če bi imele vsaka svojo spletno stran. Če optimiziramo spletni portal (in zatorej tudi vse revije, vključene vanj) za spletne iskalnike, bodo revije višje rangirane; zato bodo revije tudi bolj indeksirane in bolj dostopne javnosti.

Skupni portal bo tudi v veliko pomoč vsem revijam, ko bodo morale razviti nove aplikacije, zato da bi lahko dosegle širšo publiko, da bi izboljšale prisotnost v digitalnem svetu in, skratka, da bi lahko bolje uresničile svoje cilje. Veliko lažje (in ceneje ter hitreje) je za revije, da se integrirajo v socialna omrežja z enega mesta, kot da se revije, ki uporabljajo različne založniške sisteme, integrirajo same.

Skupni portal ima tudi številne prednosti pri nižanju stroškov za vse revije: nižji so stroški za razvoj aplikacij, stroški vzdrževanja serverja in stroški za tehnično podporo. Revije lahko s skupnim portalom delijo vire in uporabljajo naprave, ki so bile pripravljene enkrat za stotine revij hkrati.

ELEKTRONSKI ZALOŽNIŠKI SISTEM

Elektronski založniški sistem (ang. *electronic publishing system* ali *ePublishing system*) je računalniško orodje oziroma sistem, ki omogoča urejanje in izdajanje revij, s tem da je vsebina revij (celotna besedila člankov) dostopna na internetu. Pomembno je, da omogoča hkrati objavo več revij in da vključuje številna pomožna orodja, ki pomagajo pri založniškem delu: pri predložitvi besedil, *peer-review* postopku, uredniškem delu, končni objavi besedil in pri arhiviranju. Elektronski založniški sistemi so lahko na voljo za plačilo (kot sta, denimo, Ingenta, www.ingenta.com ali HighWire, <http://highwire.stanford.edu>) ali pa so prosto dostopna (kot so, DPubS, EPrints, Hyperjournals, Open Journal System ipd).³⁷

Izbira elektronskega založniškega sistema

Ob vzpostavitvi portala se zastavlja vprašanje, kateri elektronski založniški sistem izbrati. Plačljivi ponujajo tehnično podporo in stalne izboljšave sistema, vendarle pa postavljajo revije v odvisnost od ponudnika storitev in nov strošek. Poleg plačljivih ponudnikov obstajajo tudi prosto dostopni sistemi, ki so brezplačni.

Mark Cyzyk in Sayeed Choudhury sta sestavila študijo, v kateri sta primerjala razne prostodostopne elektronske založniške sisteme. Primerjava je zajemala, poleg splošnih podatkov o nastanku in razvoju sistema ter tehničnih zahtev in značilnosti, tudi dejansko instalacijo sistema in oceno uporabnosti s strani urednikov, avtorjev in uporabnikov. Avtorja sta primerjala naslednje elektronske založniške sisteme:

- DPubS (Cornell University in Penn State University),
- GNU EPrints (University of Southampton)
- Hyperjournal (Net7 in Univerza v Pisa)
- Open Journal System (University of British Columbia in Simon Fraser University)

³⁷ Natančen seznam elektronskih založniških sistemov vodi Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition, objavljen na spletni strani: http://www.arl.org/sparc/publisher/journal_management.shtml (29. 8. 2011).

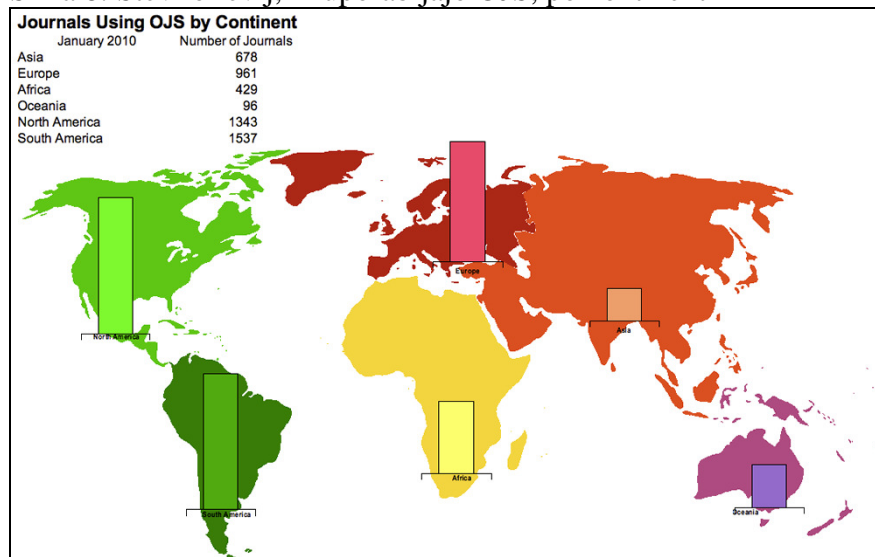
- Connexions/Phaptos (Rice University)
- DiVA (Univerza v Uppsali)
- Topaz (The Topaz Project)

Končna ocena avtorjev je bila, da med sistemi, ki omogočajo izdajanje več revij hkrati, Open Journal System tisti, ki ga je mogoče razmeroma lahko instalirati in je prijazen za uporabo urednikov in bralcev.³⁸ Open Journal Systems ima, tako kot GNU EPrints, veliko uporabnikov in njihovo število stalno narašča, vendarle je EPrints namenjen predvsem že objavljenim besedilom za namene repozitorijev in zato manj primeren kot portal znanstvenih revij.

Open Journal System

Po merilih digitalnega okolja ima Open Journal System razmeroma dolgo zgodovino razvoja: javnosti je bil predstavljen leta 2002 v okviru programa odprte kode *Public Knowledge Project* kot skupen projekt University of British Columbia, Simon Fraser University in Stanford University. Programsko orodje se redno obnavlja in nadgrajuje, kar omogoča stabilno financiranje projekta s strani kanadske vlade. Sistem vsebuje številna pomožna orodja pri založniškem delu od predložitve besedila do arhiviranja objavljenih del.

Slika 8: Število revij, ki uporabljajo OJS, po kontinentih



Vir: Public Knowledge Project, <http://pkp.sfu.ca/ojs-geog>.

³⁸ Mark Cyzyk in Sayeed Choudhury, *A Survey and Evaluation of Open-Source Electronic Publishing Systems*, 28. april 2008, Baltimore, The Johns Hopkins University, objavljeno na spletni strani: <https://jscholarship.library.jhu.edu/bitstream/handle/1774.2/32737/Open%20Source%20ePublishing%20Systems%20White%20Paper.pdf?sequence=2> (29. 8. 2011), str. 11.

Prednost elektronskega založniškega sistema OJS je širok krog uporabnikov. Če je v Directory of Open Access Journals vpisanih 5.860 revij,³⁹ je na strani Public Knowledge Project seznam 5.044 tistih revij, ki uporabljajo OJS elektronski založniški sistem.⁴⁰ Brian Edgar in John Willinsky sta opravila anketo med 998 založniki teh revij, s katero sta pridobila podatke, kakšne so te revije.⁴¹ Po njihovih podatkih je le 6 odstotkov revij last komercialnih založb: polovica revij izdajajo akademske ustanove, tretjino znanstvena društva in šestino neprofitni založniki. Petina hkrati izhaja v tiskani in elektronski obliki. Tretjina revij pridobiva vire financiranja s subvencijami, 25 odstotkov z naročninami, 3 odstotki s prispevki avtorjev ob predložitvi članka in 9 odstotkov s prispevki avtorjev za objavo. 83 odstotkov revij ima neposreden prosti dostop, 11 odstotkov zahteva naročnino in 8 odstotkov omogoča prosti dostop z zamikom nekaj mesecev. 13 odstotkov dovoli avtorju arhiviranje članka pred objavo. 89 odstotkov uporablja zunanji *peer-review*, okoli 80 odstotkov revij pa prikriva identitete ocenjevalcev. Skoraj 80 odstotkov urednikov ne dobi plačila za uredniško delo in pogosto je edino plačano delo oblikovanje. Le 7 odstotkov, večinoma revije s področja ekonomije, plača recenzente. Obseg OJS revij je nekoliko skromnejši: revije imajo povprečno 31 člankov na leto, kar je manj v primerjavi s tistimi, ki so uvrščene v bazo indeksiranih revij ISI Web of Science in imajo povprečno 111 člankov na leto na revijo.

Če povzamemo, OJS revije se ne razlikujejo od drugih znanstvenih revij po *peer-review* ocenjevanju (ima ga okoli 90 odstotkov vseh revij) in tudi po deležu zavrženih člankov, ki podobno kot pri drugih revijah zajema od 40 do 60 odstotkov vseh prejetih člankov. OJS revije se razlikujejo po tem, da je med OJS revijami zelo malo komercialnih založnikov. Zelo veliko, skoraj polovica vseh revij prihaja iz držav v razvoju. In skoraj polovica revij so nastale v elektronski obliki in so torej sorazmerno mlade, četudi so med njimi tudi častitljive revije. Zanimiva je razlika med številom urednikov: število urednikov pri revijah, ki jih izdaja Elsevier, je povprečno 3,5, medtem ko so OJS revije poročale o povprečno 7 urednikih na revijo. Hkrati so poročale, da jim tehnična podpora OJS omogoča delitev dela med uredniki, zato je večje število urednikov zanje smiselno s stališča razbremenitve sodelavcev pri reviji.

³⁹ Portal Open J-Gate, ki tudi vodi seznam prostodostopnih revij, v času pisanja tega besedila ni deloval.

⁴⁰ Število na dan 31. avgusta 2011, primerjaj stran <http://pkp.sfu.ca/ojs-journals> (31. 8. 2011).

⁴¹ Brian B. Edgar in John Willinsky, »A survey of scholarly journals using Open Journal Systems«, op. cit.

Pomembna razlika je strošek na članek, ki je znašal povprečno 138, 52 €, kar je neprimerljivo manj kot pri komercialnih založbah. Tenopir in King poročata, da je bila leta 1995 ocena stroškov na članek 3.345 € ali 239 € na stran pri komercialnih založbah.⁴² Druga študija za leto 2006 je pokazala, da stroški sežejo od 331 do 1.838 € na članek (študija, ki je zajela 10 založnikov), medtem kot pri založbi Massachusetts Institute of Technology (MIT Press) stroški sežejo od 1.868 do 8.397 € na članek.⁴³ Komercialna založnika prostodostopnih revij PLoS in BioMed Central, ki računata avtorjem za objavo članka, medtem ko je dostop do člankov odprt za javnost, sta zelo povišala cene za objavo: PLoS je povišal ceno s 1.103 € na od 1.600 do 2.100 € (odvisno od revije), BioMed Central pa je povišal ceno s 368 € na od 800 do 1.500 €. Torej je tudi cena prostodostopnih založnikov, Plos in BioMed Central, od 735 do 2.200 € za članek.⁴⁴ OJS elektronski založniški sistem potemtakem res omogoča izdajanje revij s precej manjšimi stroški kakor drugi založniški modeli.

⁴² C. Tenopir in D. W. King, *Towards electronic journals: Realities for scientists, librarians and publishers*, Washington DC: Special Libraries Association, 2000, str. 264.

⁴³ D. W. King, »The cost of journal publishing: a literature review and commentary«, *Learned Publishing*, št. 20, str. 95. Doi: 10.1087/174148507X183551.

⁴⁴ M. Ware in M. Mabe, *op. cit.*, str. 46.

DELOVANJE PORTALA

V okviru priprav smo preizkusili tudi program in namestili ter konfigurirali Open Journal System za izdajanje več revij hkrati. OJS smo uspešno namestili na Ubuntu Linux server, ki deluje na Apache v.2.2, PHP v.5.3.2 in MySQL v.5.1. Pri namestitvi nismo imeli težav: morali smo rešiti le nekaj konfiguracijskih problemov na serverju, ko smo se prvič poskušali prijaviti v sistem. Ko smo OJS namestili in zagnali, smo preizkusili njegovo uporabnost, razširljivost in stabilnost. Preizkusi so pokazali, da lahko OJS zelo dobro služi za predvidene namene. V nadaljevanju bomo podrobno opisali funkcionalnost OJS.

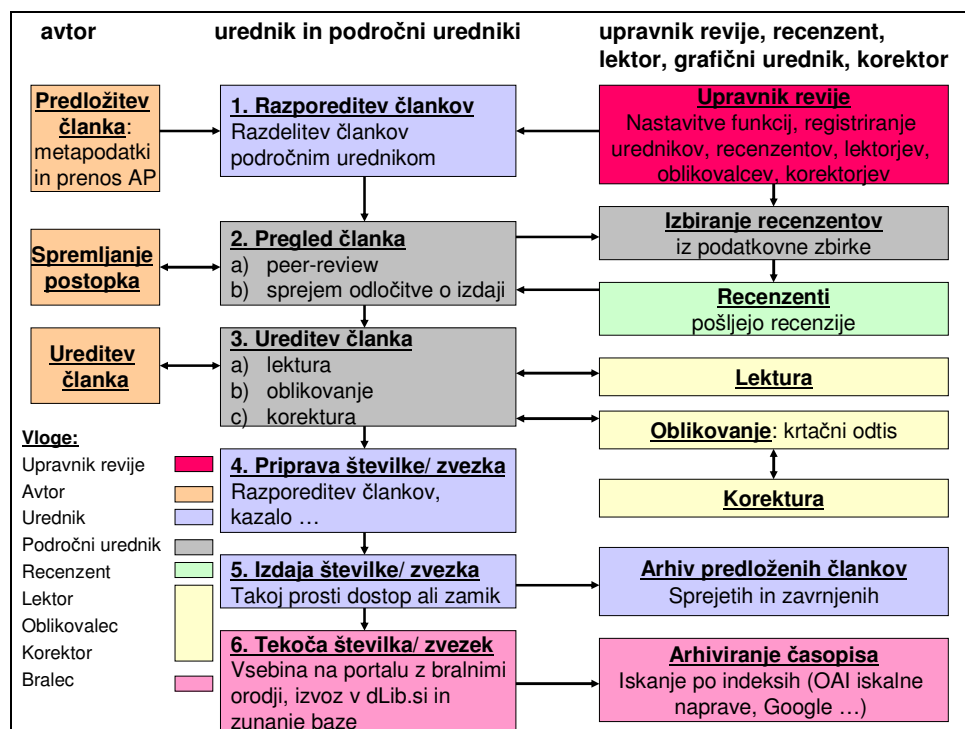
Portal Open Journal System omogoča hkratno izdajanje neomejenega števila revij. Portal vodi upravnik, ki dodaja nove revije in nadzoruje skupne funkcije. Iskalne funkcije omogočajo obiskovalcem portala iskanje po raznih ključih (avtorju, naslovu, ključnih besedah ...) in po vseh vsebinah na portalu. Možno je iskanje po celotnih vsebinah člankov v pdf formatu, vendarle pa je potrebno namestiti dodaten program, ki je na voljo v okviru operacijskega sistema Linux (t.j. pdftotext), da bi funkcija delovala.

Arhitekturo Open Journal System predstavlja diagram spodaj, v katerem so z različnimi barvami označene vloge posameznih oseb s funkcijami, ki so jim na voljo. Pred uporabo mora vsaka revija oziroma njen »upravnik« ali administrator nastaviti ustrezne funkcije in registrirati osebe, ki tako dobijo dostop do elektronskega založniškega sistema. Samo uredniško delo se začne z elektronsko predložitvijo članka s strani avtorja, ki hkrati vpiše vse potrebne metapodatke o članku, nakar članek potuje po elektronski poti iz rok v roke sodelavcev, dokler ni pripravljen za objavo. Ko se sistema priučimo, zelo poenostavi in olajša založniška opravila, za nameček pa sistem omogoča ves čas pregleden prikaz o poteku dela na posameznem članku.

OJS elektronski založniški sistem

Kako poteka uredniško delo, predstavljamo z diagramom spodaj in z opisom posamičnih opravil.

Slika 9: Arhitektura Open Journal System



- A. Vsaka revija ima na portalu svojo »individualizirano« stran. Na vhodni strani revije se revija predstavi s svojim poslanstvom in člani uredništva, navodili avtorjem, napotki za urejanje avtorskih pravic in iskalniki po vsebinah za uporabnike.
- B. Revija oziroma upravnik revije nastavi funkcije, ki jih prilagodi svoji uredniški politiki in založniški praksi: registrira urednike, pripravi predloge dopisov, določi ocenjevalni postopek ipd. Sistem predpostavlja številne vloge, ki si jih revije nastavijo po potrebi: (glavni) urednik, področni urednik, avtor, recenzent, lektor, oblikovalec, korektor in uporabnik.
- C. Nov članek predloži avtor na svojo pobudo po elektronski poti, pri čemer vpiše metapodatke ob prijavi, ki se hranijo v sistemu ves čas in se, če je članek objavljen, uporabljajo za indeksiranje in izvažanje podatkov v druge baze. Urednik lahko pozneje vpliva na vpis teh podatkov. Med predložitvijo članka avtor podpiše tudi pristanek za prenos avtorskih pravic na revijo samo in tretjo osebo, zato da so vsebine lahko dostopne uporabnikom in se hranijo za neomejen čas.
- 1. Razporeditev člankov.** Na elektronski naslov (glavnega) urednika ali upravnika revije pridejo vsi novi članki, ki so jih poslali avtorji. Naslovnik jih bodisi sprejme ali

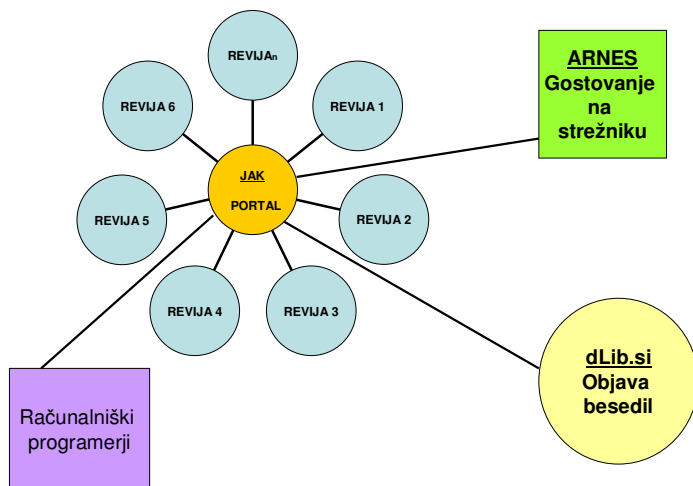
zavrne sam ali pa jih dodeli drugim urednikom ali področnim urednikom, ki poskrbijo za recenzentski postopek in uredniško pripravo.

2. **Pregled članka.** Članek v obdelavi je opremljen s preglednico, s katero ima pristojni urednik ves čas pod nadzorom potek uredniškega dela. Predlogi dopisov, denimo, samodejna sporočila ocenjevalcem, ki zamujajo, so mu v pomoč pri vodenju korespondence z glavnim urednikom, avtorji in recenzenti
3. **Ureditev članka.** Urednik je na podoben način kot z ocenjevalci v stikih z oblikovalci, lektorji in korektorji. Avtor lahko ves čas spremlja, v kateri fazi ocenjevanja oziroma uredniškega dela je njegov članek. Urednik mu preko sistema tudi pošlje članek, sprejet za objavo, da vnese morebitne popravke. Urednik je na drugi strani v stikih z oblikovalci, lektorji in korektorji, ki pripravijo članek za objavo.
4. **Priprava tekoče številke.** Urejeni članki se zberejo pri (glavnem) uredniku, ki zloži članke po vrstnem redu, uredi kazalo in doda naslovnico.
5. **Izdaja tekoče številke.** Objava nove številke je preprosto in enostavno opravilo. Revija ima možnost, da omogoči takojšnji dostop ali nastavi dostop s časovnim zamikom. Sprejeti in zavrjeni članki se arhivirajo skupaj z dokumentacijo o recenzentskem postopku.
6. **Tekoča številka/zvezek.** Novo objavljene vsebine so na voljo uporabnikom. Ti lahko iščejo in uporabljajo vsebine z različnimi bralnimi orodji: avtor, naslov članka, povzetki, ključne besede. Ob vsakem članku imajo dostop do podatkov o avtorju (ali avtorjih), povezavo na verzijo za tiskanje, možnost pošiljanja e-maila avtorju in možnost, da prispevajo svoj komentar. Objavljene številke se z nastavitvami izvažajo v druge podatkovne zbirke in širijo informacijo o vsebinah. Po celem tekstu je mogoče iskati v formatih RTF, Microsoft Word, PDF in Postscript.

Portal v institucionalnih povezavah

V okviru priprav so bili opravljeni informativni pogovori s predstavniki institucij, ki delajo na tem področju (12 pogovorov skupaj), zato da bi se v največji meri povezali že obstoječi viri in zmanjšali stroški vzpostavitve ter vzdrževanja. V pogovorih smo identificirali skupne interese in tehnične možnosti, zato lahko na osnovi preliminarne pogovorih predlagamo naslednje institucionalne povezave za vzpostavitev portala in njegovo vzdrževanje, kakor je prikazano na sliki spodaj.

Slika 10: Portal v institucionalnih povezavah




1. Računalniški programerji pripravijo adaptacijo elektronskega založniškega sistema in prevod v slovenski jezik. Odpravijo tudi pomanjkljivosti sistema in nadgradijo sistem na predlog založnikov in Javne agencije za knjigo. Opravijo teste z izbranimi revijami, ki so se že ponudile, pripravijo priročnike ter vodijo usposabljanja za urednike; nudijo tudi potrebno administrativno in tehnično podporo JAK-u. Ko je portal pripravljen, ga predajo Javni agenciji za knjigo.
2. Javna agencija za knjigo, ki financira znanstvene in literarne revije, vodi administrativno in tehnično podporo za vse revije, ki se pridružijo portalu.
3. Javna agencija za knjigo povezuje uredništva znanstvenih in literarnih revij, ki uporabljajo elektronski založniški sistem in na portalu objavljajo tekoče številke svojih revij kakor tudi starejše številke, če se uredništvo odloči za digitalizacijo tiskanih izvodov.
4. NUK, digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si) objavlja končne izdaje številk in hkrati pripravi zanje Cobiss zapise, s čimer se vsebine povežejo z IZUM-om in bazo Sicris. Z objavo vsebin v dLib.si se zagotovi varna in trajna hramba vsebin.
5. Akademsko in raziskovalno mrežo Arnes gosti vsebine portala na svojih strežnikih.

Z vzpostavitvijo medinstitucionalnega povezovanja bo portal poenostavil nekatera opravila, ki so bila doslej revijam v veliko breme, kot je, denimo, urejanje avtorskih pravic. Te

predstavljajo pravni problem in zamudno opravilo tudi za NUK, ki hrani vsebine revij v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib.si). Na portalu bo (osnovni) prenos avtorskih pravic predpisan za vse revije, s čimer bodo revije, portal in digitalna knjižnica pridobili ustrezne pravice, da lahko zagotavljajo na pravno varen način prosti dostop do vsebin za neomejen čas (več o tem v poglavju Urejanje avtorskih in sorodnih pravic na vsebinah portala znanstvenih in literarnih revij).

S portalom bo mogoče do določene mere olajšati zamudna opravila, kot so bibliografski zapisi. Metapodatke bo mogoče iz portala izvažati v druge baze, pri čemer bodo vpisi na portal upoštevali standarde, kot so prikazani v spodnji razpredelnici razširjenega opisa bibliografske enote, da bodo kompatibilni.

Razpredelnica 5: Razširjeni opis bibliografske enote

Avtor	Katrašnik, Tomaž
Naslov	Fuel economy of hybrid electric heavy-duty vehicles / Tomaž Katrašnik
Vrsta/vsebina	 članek - sestavni del
Jezik	angleški
Leto	2010
Fizični opis	str. 791-802 : Ilustr.
Opombe	Bibliografija: str. 802 Abstract ; Povzetek
Predmetne oznake (nekontrolirane)	hybrid electric vehicles / fuel economy / simulation / analytical analysis / električna vozila / težka tovorna vozila / hibridni pogoni / elektromotorji / poraba goriva / ekonomičnost / simulacija
UDK	629.3:621.182.3
COBISS.SI-ID	11617307
Glej publikacijo	TI=Strojniški vestnik = Journal of mechanical engineering ISSN: 0039-2480.- Vol. 56, no. 12 (2010), str. 791-802

Portal bo po začetni investiciji zahteval majhne stroške za vzdrževanje, za tehnično podporo in izobraževanje uporabnikov. Za tehnično podporo in izobraževanje bo skrbela nova oseba na Javni agenciji za knjigo s primernimi znanji za poln (ali polovični) delovni čas; oseba bo opravljala tudi naloge upravitelja portala.

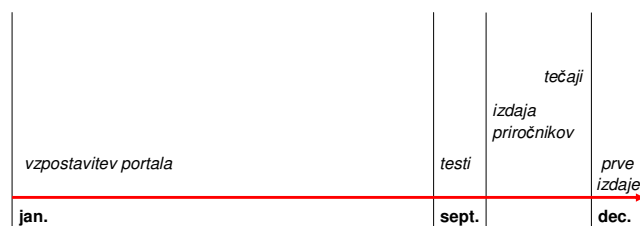
Gradivo s portala se bo hranilo na dveh mestih: na portalu in v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib.si). Končno objavljeni članki in izvodi revij se bodo hranili v dLib.si, ki ima primeren sistem za trajno hranjenje. Digitalna knjižnica ima že zdaj sporazume o izročanju elektronskih verzij z več kot sto revijami; samodejno izvažanje vsebin s portala na dLib.si pa bo tudi to opravilo poenostavilo.

Gradivo s portala se bo hranilo na strežnikih Arnes. Področje delovanja Arnes je tehnična podpora akademski in raziskovalni skupnosti in portal nedvomno sodi na njegovo operativno področje. Ocenili smo, da obseg (glej prilogo Ocena obsega Portala znanstvenih in literarnih revij) ni tolikšen, da bi predstavljal preveliko obremenitev storitev, ki jih sicer nudi Arnes.

Časovni načrt za vzpostavitev portala

Na sliki spodaj je prikazan časovni načrt za vzpostavitev portala. Po oceni bi bilo mogoče portal vzpostaviti v roku enega leta, v kar je vključeno tudi testiranje, priprava priročnikov in usposabljanje za urednike. Hkrati z adaptacijo, izboljšavami in nadgradnjo založniškega sistema bi program prevedli v slovenski jezik.

Slika 11: Časovnica pri vzpostavitvi portala



Institucija ali posamezniki, ki bodo opravili delo računalniškega programiranja, bodo morali poleg izvedbe del nuditi tudi: 1. garancijo za opravljeno delo (brezplačno odpravljanje napak vsaj za obdobje 6. mesecev), 2. potrebno podporo in izobraževanje (s priročnikom), 3. morali

bodo pristati na zakup dodatnih delovnih ur za morebitne nadgraditve ali izboljšave sistema (predlagamo 400 ur) in 4. morali bodo jamčiti za odzivnost pri morebitnih popravilih.

V razpredelnici so predstavljeni sodelavci s specifičnimi znanji, ki bi jih potrebovali pri izvedbi projekta. Opisali smo tudi delovne obremenitve in delovne obveznosti v letu, ko bi portal nastajal, ter naloge po tem obdobju. Taka skupina bi po naši oceni lahko vzpostavila portal v roku 11 mesecev, ki bi povsem nemoteno lahko začel delati v 12. mesecu. Ocena je narejena za obdobje 3 let, ker menimo, da agencija potrebuje izredna sredstva za kritje stroškov dela računalniškega informatika v prvih dveh letih po vzpostavitvi portala. To obdobje bo za revije in agencije prehodno obdobje, ko bodo revije prehajale z enega založniškega sistema na drugi in bodo zato stroški revij večji. Šele po tem obdobju se bo lahko portal vzdrževal sam.

Razpredelnica 6: Delovne obremenitve in opis nalog

sodelavec	obremenitev	meseci na osebo	delovne obveznosti
računalniška programerja	1,75 polne delovne obremenitve	21	<u>Izdelava portala:</u> adaptacija OJS in izdelava slovenske verzije, izboljšave in nadgradnja sistema, pisanje priročnikov, sodelovanje pri tečajih usposabljanja. <u>Po opravljenem delu:</u> garancija za opravljeno delo; zakup 400 ur po izteku dela za nadgraditve in izboljšave sistema.
koordinator	0,25 polne delovne obremenitve	3	Koordinacija revijalnih založnikov in vpletenih institucij pri strokovnih in tehničnih vprašanjih, terminološki prevodi pri adaptaciji OJS in pisanju priročnikov, predstavljanje portala, povezovanje z mednarodnimi podatkovnimi zbirkami in organizacijami s področja.
oblikovalec	sodelovanje po avtorski pogodbi	0	Oblikovanje web strani portala in oblikovanje tipske strani revije z določitvijo izbirnih možnosti za posamične revije.
tehnični administrator portala, informatik	0,5 polne delovne obremenitve	12	<u>Po vzpostavitvi portala:</u> administriranje portala in tehnična podpora, vodenje usposabljanja.

Trajno vzdrževanje sistema

Administrativno in tehnično podporo za vzdrževanje sistema bo morala zagotoviti Javna agencija za knjigo kot nosilna in odgovorna organizacija za Portal znanstvenih in literarnih revij. Za to nalogo mora agencija dobiti primerna sredstva za osebo, ki bo opravljala naloge računalniškega informatika v prehodnem obdobju. Poleg upravljanja portala bo oseba nudila tudi tehnično podporo uredništvom in jim bila na voljo v času uradnih ur po telefonu ali elektronski pošti. Ista oseba bo po potrebi vodila tečaje za usposabljanje urednikov. Sredstva za stroške dela te osebe bodo morala biti prvi dve leti zagotovljena iz drugih virov. Javna agencija za knjigo potrebuje dodatno financiranje za računalniškega informatika v prehodnem obdobju, ko se še ne bo zadosti revij vključilo v portal; po tem obdobju se bo portal lahko vzdrževal sam. Redno vzdrževanje bo zajemalo stroške dela polovične ali polne delovne zaposlitve za informatika in manjše nadgradnje sistema, medtem ko bo za večje investicije Javna agencija za knjigo pridobila sredstva na projektih razpisih, denimo, Ministrstva za kulturo ali Direktorata za informacijsko družbo.

SESTAVNI ELEMENTI PORTALA

Elektronski založniški sistem podpira izdajanje veliko revij hkrati, torej bo lahko nudil tehnično infrastrukturo vsem 148 revijam, ki jih (so)financira Javna agencija za knjigo, in morebiti tudi novim revijam v prihodnosti. Portal bo potemtakem zagotavljal tehnično podporo vsem revijam (vzpostavitev portala, vzdrževanje in podporo, izobraževanje uporabnikov in hranjenje podatkov). Vsaka revija si bo lahko do določene mere sama nastavila funkcije, ki jih želi uporabljati in lahko si bo izdelala naslovno stran po lastnih željah.

Naslovna stran portala

Sestavni elementi so:

- predstavitev portala,
- seznam revij na portalu s povezavami, razdeljene po dveh skupinah: znanstvene in literarne revije,
- iskalnik,
- indeksi,
- podatki o financerju/-jih,
- podatki o izvajalcu portala in sodelujočih institucijah,
- podatki o tehnični podpori (kontakt, uradne ure),
- podatki o izobraževanju uporabnikov.

Iskalniki po portalu

Iskalniki bodo omogočali iskanje po vsebinah vseh člankov na portalu:

- po revijah,
- po avtorju/-jih,
- naslovu članka,
- ključnih besedah,
- po celotnih besedilih.

Naslovna stran revije

Osnovni elementi naslovne strani vsake revije so:

- naslovnica revije,
- predstavitev revije (zgodovina revije, interesna področja, poslanstvo ipd.),
- predstavitev uredništva (uredniki, naslov uredništva, ISSN (za tiskano in elektronsko verzijo), podatki o bazah, v katere je vključena revija (indeksiranje), faktor vpliva),
- navodila avtorjem (kako lahko avtorji članek predložijo; tipi člankov, ki jih revija objavlja; struktura članka; navajanje literature; zahteve ob predložitvi dodatnega gradiva (fotografije, grafi, razpredelnice ipd.), način predložitve člankov in opis recenzentskega postopka ...),
- navodila o dostopu do člankov (neposredna prostodostopna objava, objava z zamikom, naročniški sistem),
- dostopni članki in/ali izvodi revij na internetu,
- podatki o financerjih,
- urejanje avtorskih pravic.

Stran članka

Sestavni elementi so:

- avtor in naslov,
- podatek o članku za citiranje,
- povzetek,
- ključne besede,
- povezava na verzijo za tiskanje,
- možnost pošiljanja e-maila avtorju,
- možnost, da bralci pošljejo svoj komentar.

Indeksiranje vseh revij na portalu

Portal bo vodil razne evidence:

- število revij in člankov na portalu,
- objave posameznega avtorja/-ice,
- število obiskov in tiskanj posameznih člankov,
- citiranje.

Povezave

Da bi povečali navzočnost revij v nacionalnem in mednarodnem prostoru, bodo revije povezane z glavnimi internetnimi iskalniki (*search engine*) in podatkovnimi bazami:

- dLib.si
- Open archives Registry
- UIUC OAI Registry
- Google Scholar,

PRIMERLJIVI PORTALI

Slovenski portal znanstvenih in literarnih revij se lahko primerja že s številnimi in dobro delujočimi portali po svetu. V okvirju spodaj so zbrani nekateri primeri portalov, delijo pa se na prostodostopne portale in prostodostopne portale, ki zahtevajo plačilo za objavo članka od avtorja.

Prostodostopni portali:

Francija: <http://www.revues.org/>

Hrvaška: <http://hrcak.srce.hr/>

ZDA, Kalifornija: <http://escholarship.org/>

Katar: <http://www.qscience.com/>

Srbski: <http://scindeks.nb.rs/>

Nizozemska: <http://www.narcis.nl>

Južna Afrika: <http://www.scielo.org.za>

Južna Afrika: <http://www.sabinet.co.za/?page=electronic-journals-overview>

Latinska Amerika: <http://www.clacso.org.ar/>

African Journals OnLine (AJOL): <http://www.ajol.info/>

Mednarodni: <http://www.bioline.org.br/>

Mednarodni: <http://www.academyjournals.net/journals>

Prostodostopni portali, ki računajo avtorjem za objavo:

PLoS: <http://www.plos.org/>

BioMed Central: <http://www.biomedcentral.com/>

Poleg portalov se povečuje število prostodostopnih revij (denimo, reviji *Physical Review D* s področja fizike na spletni strani <http://prd.aps.org/> in *New England Journal of Medicine*, ki objavlja na spletni strani <http://www.nejm.org/>) in repozitorijev. Med temi velja za primer dobre prakse že uveljavljen repozitorij s področja fizike in matematike *arXiv.org*, ki objavlja članke pred uradno objavo. Repozitorij je tolikanj uspešen, da pri uporabnikih iskanje vsebin na repozitoriju že nadomešča iskanje po uradno objavljenih (komercialnih in nekomercialnih) revijah. Primer kaže, da se prostodostopni model uveljavlja v znanstvenih krogih in da bo kmalu veljalo, da revija ne obstaja, če ni prostodostopna.

NOVE MOŽNOSTI ELEKTRONSKEGA ZALOŽNIŠTVA

Nova paradigma založništva

V Gutenbergovi kulturi tiska je bila komunikacija znanstvenih in literarnih revij omejena že med uredniki, avtorji in recenzenti, odziv bralcev in bralk pa je bil skorajda nepredstavljen. V nasprotju s tiskom, internet omogoča javno kolektivno ustvarjanje, ne samo uradno objavo znanstvenega, strokovnega ali literarnega dela. O elektronskem založništvu zato ni mogoče razmišljati kot o preslikavi kulture tiska v digitalno okolje, temveč se zastavlja vprašanje, kako spodbuditi ustvarjalnost in okrepiti potencial kolektivnega dela.

Novi pogoji dela, kadar se nam ponudijo, budijo upanje, da lahko preženejo disfunkcionalnosti starega režima. Prijeme znanstvenega tiska nekateri ocenjujejo za okorele in jim očitajo, da prej ovirajo znanstveni razvoj, kakor ga spodbujajo. Kritik je pogosto deležni recenzentski postopek, metodologija štetja citatov in merjenje faktorja vpliva, ki, pravijo, spodbuja povprečnost, ne pa odličnost; kritiki so zaskrbljeni tudi zaradi restriktivnega dostopa do rezultatov znanstvenega dela, ki je posledica komercializacije znanstvenega tiska.⁴⁵ Isti vidijo v elektronskem založništvu zato priložnost, da se vzpostavijo novi epistemski okviri, ki bodo razprli znanstvene enklave in izboljšali »dialog« v procesu predstavljanja rezultatov znanstvenega dela, za kar v resnici gre pri znanstvenem tisku. Omenili bomo le nekaj predlogov, kako bi bilo mogoče izboljšati proces predstavljanja znanstvenega dela in kolektivno ustvarjalnost.

1. **Možnost bralcev in bralk, da komentirajo članke.** Prispevki bralcev so lahko pomembni avtorja in revijo, lahko pa imajo tudi konkretne učinke na članek. Časopis *Atmospheric Chemistry and Physics* ima politiko, ki dopušča avtorjev nadaljnje spremembe članka, ko je ta že objavljen, z avtorjem nasvetov ali spodbud, ki jih avtorji dobijo neposredno od bralcev in bralk, potem ko je članek že bil ocenjen po običajnem

⁴⁵ Naštetimo samo nekaj del, ki argumentirano predstavijo kritike »epistemičnega razdora« v sodobnem znanstvenem tisku: Bill Cope in Mary Kalantzis, »Signs of epistemic disruption: transformations in the knowledge system of the academic journal«, objavljeno v: Bill Cope in Angus Phillips (ur.), *The Future of the Academic Journal*, Oxford: Chandos Publishing, 2009, str. 13-61; Per O'Segen, »Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research«, *British Medical Journal*, let. 315, 15 februar 1997, str. 498-502; Brian D. Cameron, »Trends in the Usage of ISI Bibliometric Data: Uses, Abuses, and Implications«, *Librarian and Staff Publications*, Paper 3, 2005.

recenzentskem postopku.⁴⁶ Morda je praksa tega časopisa pretirana, a kljub temu lahko komentarji bralcev in bralk pomagajo razviti pogled na problematiko, s katero se raziskovalec ali raziskovalka ukvarja.

2. **Takojšnja objava predloženih prispevkov na internetu.** Politika takojšnje objave člankov ob prejetju in pred recenzentskim postopkom lahko poveča transparentnost in kvaliteto prejetih člankov. Tudi javnost se tako lahko vključi v recenzentski postopek. Revija, ki je sprejela takšen ukrep, je poročala o večji kvaliteti člankov, ker so se avtorji zavedali, da gre besedilo takoj v objavo, četudi le na internetu. Ukrep poveča tudi transparentnost uredniškega dela, ker lahko avtor vidi članke drugih, ki jih ima revija v obravnavi. Vsekakor pa mora ostajati možnost, da revija na zahtevo avtorja članek kadarkoli umakne.
3. **Objava recenzij (anonimnih) ocenjevalcev.** Dostop do ocen skupaj z objavljenim člankom bi povečal kvaliteto recenzentskega postopka in transparentnost uredniškega dela. Javnost bi lahko, poleg uradnih objav, presojala tudi ustreznost recenzentove ocene in uredniške politike. Ne smemo pa niti zavrniti možnosti, da recenzentski postopek ni edino jamstvo kvalitete in da obstajajo tudi drugi načini vzajemnega preverjanja in učenja.
4. **Merjenje vpliva s štetjem ogledov in prenosov (*download*).** Pri merjenju znanstvenega učinka, ki zanima ocenjevalce, je najbolj neposredno merilo število ogledov in prenosov besedila na svoje računalnike, ki ga omogoča elektronsko založništvo.
5. **Ustvarjenje slovenskega indeksa citiranosti.** Indeks citiranosti je ena najbolj kontroverznih metod evalvacije znanstvenega dela, ki je postavila temelje financiaciji podatkov o znanstvenem delu ali borzo podatkov o znanosti. Zato smo tej temi posvetili naslednji podpoglavji.

⁴⁶ Sally Morris, *Getting Started in Electronic Journal Publishing*, International Network for the Availability of Scientific Publications, 5. izdaja, 2006 [2002], <http://www.inasp.info/uploaded/documents/started-e-publ-FINAL-updateMay06.pdf>, str. 4.

Merjenje znanstvenega učinka

Ideja o merjenju citiranih del v znanstvenih delih (člankih, knjigah ali prispevkih s konferenc) se je pojavila v 30. letih 20. stoletja,⁴⁷ ki ji je v 60. letih dal Eugene Garfield institucionalno obliko in akademsko veljavo kot metodo merjenja znanstvenega vpliva avtorja, revije, oddelka, fakultete, univerze in celo države. Metoda uporablja »nepristranska merila, ki ne zahtevajo sodelovanja respondentov in ne vplivajo na rezultat«, kot povzemata metodo Lutz Bornmann in Hans-Dieter Daniel.⁴⁸ Stališču, da je bibliometrična analiza primeren način ugotavljanja znanstvene učinkovitosti, nasprotuje dolg niz avtorjev in avtoric, ki dokazujejo, da je navajanje znanstvenih del v funkciji številnih spremenljivk in je znanstveni učinek le ena izmed teh spremenljivk.⁴⁹ Ne bomo se ukvarjali z vsemi podrobnimi spori v bibliometriki, da bi lahko ugotovili, da so nasprotja nepomirljiva. Bornmann in Daniel poskušata pripeljati obe strani skupaj, a morata zato narediti kaj nenavaden sklep: neznanstveni motivi pri citiranju, pravita, prevladajo v lokalnih znanstvenih skupnostih in zato vsi očitki metodologiji veljajo le za mikro-raven lokalnega okolja. Na makro-ravni velikih regij ali svetovne znanstvene produkcije naj bi se te anomalije popravile in znanost naj bi se »normalizirala«. Zato naj bi bila bibliometrika primerno orodje za merjenje znanstvene učinkovitosti le v večjih geografskih razsežnostih. Skratka, bibliometriko rešita pred očitki, kot se je baron Münchhausen rešil iz nevarnosti: da je samega sebe potegnil za lase.

Pomemben zanemarjen vidik problematike sta različni uporabi podatkov o citiranju, ki ju nakažejo Eugene Garfield, Morton V. Malin in Henry Small.⁵⁰ Prva uporaba je uporaba podatkov za *zgodovino idej* in rekonstrukcijo »nevidnih kolegijev«, širjenje idej, konceptov, znanstvenih zastavitev, paradigem ipd., za katero so podatki o citiranju neprecenljiv vir. Druga uporaba je merjenje *znanstvene storilnosti* (v ang. scientific performance) in učinka. V tem primeru se podatki uporabljajo za neposredno ocenjevanje avtorjev, revij, oddelkov, fakultet, univerz in celo držav. Prva uporaba pokriva veliko širše polje družbene ideologije, kot se pojavlja v specifičnem polju znanstvene produkcije; druga uporaba se dela, da meri znanost samo oziroma znanstveno učinkovitost. Problem bibliometrije kot merjenja

⁴⁷ P.L.K. Gross in E.M. Gross, »College libraries and chemical education«, *Science*, let. 66, 1927, str. 385-9.

⁴⁸ Lutz Bornmann in Hans-Dieter Daniel, »What do citation counts measure? A review of studies on citing behavior«, *Journal of Documentation*, let. 64, št. 1, 2008, str. 45-80, DOI 10.1108/00220410810844150, str. 45.

⁴⁹ Obširen pregled teorij, ki sta jih razvila nasprotna pola, so predstavljene v Lutz Bornmann in Hans-Dieter Daniel, *op. cit.*

⁵⁰ Eugene Garfield, Morton V. Malin in Henry Small, »Citation Data as Science Indicators«, *Essays of an Information Scientist*, let. 6, 1983, str. 580-608 [ponatis iz leta 1978].

znanstvene učinkovitosti je, da ne loči ideologije od znanosti, ki je predpogoj za vzpostavitev znanstvenega mišljenja. Edini kriterij pri merjenju znanstvene učinkovitosti je mehaničen in, lahko bi rekli, neznanstven, to je kriterij, ali se je citirano delo pojavilo v »znanstveni reviji«.

Garfieldov *Institute for Scientific Information* je leta 1982 kupil podjetje *Thompson Scientific & Healthcare*, ki je tako postal največji ponudnik baz o citiranju (Science Citation Index, Social Sciences Citation Index in Arts & Humanities Citation Index). Odtlej se je pojavilo več drugih ponudnikov podatkov, med katerimi sta pomembna SciVerse Scopus založbe Elsevier leta 2004 in istega leta tudi prostodostopni Google Scholar. Metodologija zajemanja in obdelovanja podatkov se s kritikami izboljšuje: število revij, ki so vključene v zajemanje podatkov, se povečuje; sčasoma se poleg revij upoštevajo tudi monografije; kratko obdobje merjenja citatov se podaljšuje (z dveh let po objavi članka na pet let); faktor vpliva nadomešča H-index.

A nekatere kritike so bolj korenite in jih je težje odpraviti:

- a. Podatki o citiranosti pokrivajo le del znanstvene produkcije in ne morejo biti reprezentativni niti za angleško jezikovno področje: ISI Web of Science naj bi pokrival več kot 10.000 revij, Scopus 18.800 (kot pravita ponudnika na lastnih spletnih straneh), kar je manj kot vse znanstvene revije v angleškem jeziku (25.000) in veliko manj kot vse znanstvene revije (126.000 po oceni).⁵¹ Razmerje med vključenimi revijami in tistimi, ki niso, je na škodo revij iz neangleških govornih skupin.
- b. Merjenje citatov le člankov, ki so v podatkovni bazi, z omejitvijo najprej dveh let in potem petih let po objavi je primerno za znanstvena področja, ki imajo veliko dinamiko raziskovanja in kratek recenzentski postopek, kot sta, navaja Per O'Segen, biokemija in molekularna biologija,⁵² ne pa tudi za mnoge druge discipline. Po nekaterih ocenah naj bi praviloma postopek od pisanja članka do objave trajal skorajda polovico obdobja (po ocenah okoli 24 mesecev), ki je predviden za merjenje citatov; ko bi članek šele lahko računal na odmev v obliki citatov, se obdobje, ki je določeno za merjenje citatov, že izteče.

⁵¹ Vseh revij na svetu naj bi bilo po nekaterih ocenah okoli 126.000 znanstvenih revij. David R. Hodge in Jeffrey R. Lacasse, »Evaluating Journal Quality: Is the H-Index a Better Measure Than Impact Factors?«, *Research on Social Work Practice*, let. 21, št. 222, 2011, objavljeno na: <http://rsw.sagepub.com/content/21/2/222>. DOI: 10.1177/1049731510369141.

⁵² Per O'Segen, »Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research«, *British Medical Journal*, 315: 497, 15 februar 1997, str. 500.

- c. Revije in skupine znanstvenikov imajo tudi velik maneverski prostor, da povečajo faktor vpliva z medsebojnim citiranjem, z nagovarjanjem avtorjev, da citirajo članke iz starejših zvezkov, z objavljanjem daljših preglednih znanstvenih člankov namesto znanstvenih člankov, ki vsebujejo manj citatov ipd.⁵³
- d. Načini merjenja znanstvene uspešnosti ustvarja odvisnost znanstvenikov od objavljanja člankov v revijah, ki jih indeksirajo monopolni ponudniki podatkovnih baz, in, nenazadnje, tudi odnose odvisnosti univerz in držav pri kupovanju podatkov o citiranju.

Slovenski indeks citiranosti?

Ob vzpostavitvi portala obstaja tehnična možnost, da portal vzpostavi svojo lastno bazo citiranja. Ta bi imela le regionalen značaj, zato bi imela za univerze ali financerje morda omejen pomen, vendar bi se lahko sčasoma povezovala z drugimi (svetovnimi) bazami. Iz tega razloga bi bilo morda primerno razmišljati že ob vzpostavitvi portala o lastnem indeksu citiranja. Največja ovira pri vzpostavitvi takšnega indeksa so raznoliki stili citiranja: da bi lahko vzpostavili takšen indeks citiranosti, bi morale vse revije uporabljati en ali nekaj stilov citiranja.

Ob bežnem pregledu revij ugotavljamo, da slovenske revije uporabljajo zelo različne stile citiranja in da niti dve reviji ne uporabljata istega stila (glej razpredelnico spodaj). Da bi portal lahko vzpostavil slovenski indeks citiranja, bi moral predvsem doseči poenotenje stilov citiranja.

Razpredelnica 7: Stili citiranja slovenskih revij

Acta Chimica Slovenica
1. R. H. Schaloske, E. A. Dennis, <i>Biochim. Biophys. Acta</i> 2006 , 1761, 1246–1259.
Strojniški vestnik
1] Lukic, S.M., Emadi, A. (2004). Effect of drivetrain hybridization on fuel economy and dynamic performance of parallel hybrid electric vehicles. <i>IEEE transactions on vehicular technology</i> , vol. 53, no. 2, p. 385-389.
Annales/Series Historia Naturalis
Chapin, F. S. I., M. S. Bret Harte, S. E. Hobbie & H. Zhong (1996): Plant functional types as

⁵³ Primeri so opisani v: Brian D. Cameron, »Trends in the Usage of ISI Bibliometric Data: Uses, Abuses, and Implications«, *Librarian and Staff Publications*, Paper 3, 2005.

predictors of transient responses of arctic vegetation to global change. <i>J. Veg. Sci.</i> , 7, 234-256.
Acta agriculturae Slovenica
Alzoreky, N.S., Nakahara, K., 2003. Antimicrobial activity of extracts from some edible plants commonly consumed in Asia. <i>Int J. Food Microbiol.</i> 80, 223-230.
Slovenski veterinarski zbornik
1. Sweeney RW, Whitlock RH, Rosenberg AE. <i>Mycobacterium paratuberculosis</i> isolated from fetuses of infected cows not manifesting signs of the disease. <i>Am J Vet Res</i> 1992; 53: 477-80.
Economic and Business Review
Arasli, H., Mehtap-Smadi, S. & Katircioglu, S. T. (2005). Customer service quality in the Greek Cypriot banking industry. <i>Managing Service Quality</i> , 15 (1), 41-56.
Geologija
MIKUŽ, V. 2005: <i>Modiolus brocchii</i> iz miocenskih plasti Tunjiškega gričevja. (<i>Modiolus brocchii</i> from Miocene beds in Tunjiško gričevje (Tunjice hills), Slovenia). <i>Razprave IV. razreda SAZU (Ljubljana)</i> 46/1: 97-109, (Tab. 1-2).
Tekstilec
/1/ ZAVRŠNIK, T. Biološko plemenjenje s pomočjo encimov. <i>Tekstilec</i> , 1996, let. 39, št. 12, str. 292-299.
Medicinski razgledi
Petek Šter M, Švab I. Bolniki s sočasnimi boleznimi v družinski medicini. <i>Med Razgl.</i> 2008; 48 (2): 205–11.
Zgodovinski časopis
Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. <i>Goriški letnik</i> 3, 1976, str. 9–19.).
Jezik in slovstvo
Krek, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. <i>Jezik in slovstvo</i> 48/1. 45–60.
Filozofski vestnik
Friedrich Rapp, »Observational Data and Scientific Progress«, <i>Studies in History and Philosophy of Science</i> , Oxford, 11 (2/1980), str. 153.
Teorija in praksa
Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. <i>American Political Science Review</i> 57 (3): 632-42.

ODZIV UREDNIKOV

Izvajalci projekta so s podporo Javne agencije za knjigo in Narodne in univerzitetne knjižnice 4. oktobra 2011 organizirali seminar, da bi preverili odziv urednikov. Seminarja se je udeležilo 60 urednikov in urednic: po predstavitev stanja in načrtov za vzpostavitev portala ter podobnega primera iz Hrvaške (glej prilogo 2: program seminarja) je sledila razprava. Organizatorji ocenjujemo seminar za uspešnega in za veliko spodbudo pri nadaljevanju projekta. V razpravi so uredniki in urednice podprli načrt za vzpostavitev portala in spodbujali čim prejšnjo vzpostavitev portala. Finančni prihranki in podpora pri zahtevnem uredniškem delu, ki ga nudi elektronski založniški sistem, sta se jim zdela pomembna in odločilna dejavnika, da se portal vzpostavi.

V razpravi se je pokazalo, da nekaj revij že uporablja Open Journal System, kar je, kot so povedali, precejšen zalogaj za eno samo revijo, vendar je uporabnost sistema pri uredniškem delu premagala napore. Te revije imajo vrsto predlogov za izboljšavo sistema, ki jih same ne bi morejo izpeljati, a v primeru, če bi se delal portal za vse revije, bi bilo mogoče izdelati vse potrebne adaptacije in nujen prevod v slovenščino. Omenjene revije so že posredovale prve sezname izboljšav, ki bi jih potrebovale.

Za vse predloge nadgraditve sistema je v razpravi zmanjkalo časa. Udeleženci so ugotovili, da bi bilo potrebno razprave o vseh teh vprašanjih voditi naprej in da bi morale biti revije aktivno vključene v pripravo portala. Predlog, da se vzpostavi forum, na katerem bi uredniki in urednice lahko naprej razpravljali o odprtih vprašanjih in si izmenjevali izkušnje, je bil toplo sprejet s strani večine udeležencev. Zato se je Javna agencija za knjigo odločila, da to idejo podpre in odpre forum za vse urednike in urednice na svoji spletni strani. Forum bo predstavljal nadaljnjo stično točko za usklajevanje o odprtih vprašanjih.

Sklepna ugotovitev s seminarja je, da je pobuda za vzpostavitev portala več kot primerna, da so finančne in kadrovske stiske že precej revij pripeljale do razmišljanja o podobnih rešitvah in da je portal težko pričakovan s strani precejšnjega števila revij. Zato se ni bati, da bi portalu manjkalo revij, ki bi bile pripravljene pristopiti k portalu. Povsem verjetno je ravno nasprotno, da bo med revijami precejšnje povpraševanje po uporabi portala že na začetku. To je tudi izkušnja hrvaških kolegov, kot je povedal gost na seminarju, da nekaj let po vzpostavitvi portala komajda zmorejo vključiti vse revije, ki bi se rade pridružile in objavljale na internetu.

UREJANJE AVTORSKIH IN SORODNIH PRAVIC NA VSEBINAH PORTALA ZNANSTVENIH IN LITERARNIH REVIJ

Potrebne pravice na prispevkih

Pravice za objavo na portalu

Za javno priobčitev znanstvenih in literarnih prispevkov na splošno dostopnem internetnem portalu (zlasti če bodo na njem objavljena polna besedila člankov) bo moral upravljavec portala od imetnikov avtorskih (in eventualno sorodnih) pravic na teh prispevkih pridobiti ustrezno dovoljenje, saj javna priobčitev avtorskega dela spada med izključne materialne pravice avtorja. Materialne avtorske pravice varujejo premoženjske interese avtorja s tem, da avtor izključno dovoljuje ali prepoveduje uporabo svojega dela in primerkov svojega dela (21. člen ZASP).⁵⁴

Dovoljenje za spletno objavo dela ni potrebno samo v primeru, če gre za t.i. dela v javni domeni, ki pravno niso (več) varovana. Primer nevarovanih del so uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja ter ljudske književne in umetniške stvaritve (9. člen ZASP). Avtorska pravica pa preneha s potekom časa – po sedanjih pravilih 70 let po smrti avtorja (59. člen ZASP), po prej veljavni zakonodaji pa je bil ta čas krajši (50 oz. 30 let). Pravno tako niso več varovana dela avtorjev, ki so umrli leta 1944 ali prej, saj se je 50-letna doba pravnega varstva zanje iztekla še pred uveljavitvijo ZASP leta 1995, s katerim je bilo trajanje avtorske pravice na še varovanih delih podaljšano. Dela avtorjev, ki so umrli po letu 1944 bodo tako začela prehajati v javno domeno od leta 2016 dalje.⁵⁵ Vendar pa primeri pravno nevarovanih del za portal znanstvenih in literarnih revij najbrž ne bodo preveč pomembni, saj bo glavni pomen portala v objavljanju novih znanstvenih in literarnih

⁵⁴ Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) (Uradni list RS, št. 21/95, 9/01, 30/01, 85/01 Skl.US: U-I-149/98-36, 43/04, 58/04 Odl.US: U-I-200/02-12, 94/04-UPB1, 17/06, 44/06-UPB2, 139/06, 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16).

⁵⁵ Posebna pravila glede štetja rokov veljajo za soavtorstvo, kolektivna dela, anonimna in psevdonimna dela, nadaljevana dela in zbirke (60. do 67. člen ZASP). Podrobneje o trajanju pravic glej: Breznik et al, *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij. Zaključno poročilo raziskovalnega projekta*, Ljubljana, Mirovni inštitut in Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti, avgust 2010, str. 76–79.

prispevkov oziroma njihovih osnutkov, ki tvorijo pravno varovana avtorska dela (tudi če ta v delu povzemajo nevarovana uradna besedila ali ljudske stvaritve).

V skladu z 21. členom ZASP je dovoljenje za uporabo avtorskega dela zasnovano kot prenos ustrezne materialne avtorske pravice, ki pridobitelja upravičuje do določenega načina ekonomskega izkoriščanja avtorskega dela. Prenos pravice je konstitutiven, saj avtorju ostane enovita avtorska pravica, ki pa je obremenjena z novoustanovljeno in odsvojeno pravico uporabe.⁵⁶

Za potrebe javne priobčitve prispevkov na portalu znanstvenih in literarnih revij bo moral upravljavec portala od avtorjev prispevkov neposredno ali posredno pridobiti zlasti materialno **pravico dajanja na voljo javnosti**. V skladu z 32.a členom ZASP gre pri tem za izključno pravico, da se po žici ali brezžično delo naredi dostopno javnosti na način, ki omogoča posameznikom dostop do njega s kraja in v času, ki ju sami izberejo ali da se delo pošlje posamezniku na podlagi ponudbe, ki je namenjena javnosti. S to pravico je zajeta objava avtorskega dela na spletnih straneh internetnega portala.

Zaradi večje pravne gotovosti upravljavca in uporabnikov portala je smotrno, da se od avtorja pridobi tudi izključno **pravico reproduciranja dela** (vsaj v elektronski obliki) ter možnost nadaljnjega prenosa te pravice na uporabnike portala. Reproduciranje je sicer v določenih primerih dovoljeno že na podlagi zakona. Po 49.a členu ZASP je prosto začasno (efemerno) reproduciranje dela, če gre za prehodno ali spremljajoče dejanje, ki je sestavni in bistveni del nekega tehničnega postopka ter nima nobenega neodvisnega gospodarskega pomena, njegov edini namen pa je omogočiti, da se delo prenese v omrežju med tretjimi osebami s pomočjo posrednika ali zakonito uporabi. Na tej podlagi je dovoljeno npr. predpomnjenje podatkov, ki je bistveno za optimizacijo internetnega prenosa podatkov. Po 50. členu ZASP pa je fizičnim osebam pod določenimi pogoji dovoljeno prosto reproduciranje že objavljenega dela za zasebno rabo, javnim arhivom, knjižnicam, muzejem ter izobraževalnim in znanstvenim ustanovam pa za lastno rabo, če se s tem ne dosega gospodarske koristi. Pri navedenih pravilih pa gre za izjemi od izključne pravice avtorja, ki ju je treba razlagati ozko. Za običajno uporabo dela v elektronski obliki so zakonski pogoji za izkoriščanje teh izjem (npr. omejitev na največ tri kopije) pogosto preveč omejujoči, zato bo moral upravljavec portala pridobiti

⁵⁶ Prim. M. Trampuž, B. Oman, A. Zupančič, *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah s komentarjem*, Ljubljana, Gospodarski vestnik, 1997, str. 183.

tudi pravico reproduciranja dela, s katero je zajeta tudi shranitev dela v elektronski obliki (23. člen ZASP).

Tudi obstoječi projekt Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si v standardnih pogodbenih pogojih, ki se uporabljajo za vključitev novega gradiva v digitalno knjižnico (dogovor o vključitvi gradiva za fizične osebe⁵⁷ in dogovor o vključitvi gradiva za pravne osebe⁵⁸) predvideva, da imetnik avtorske pravice za objavo na portalu dLib.si na NUK prenese materialni avtorski pravici reproduciranja v elektronski obliki in dajanja na voljo javnosti.

Pravice uporabnikov portala

Pravic, ki jih od avtorjev pridobi upravljavec portala, ne morejo samodejno izvrševati tudi uporabniki portala. Brez posebnega dovoljenja lahko uporabniki preko interneta le dostopajo do gradiva, ki je na voljo na portalu, in si ga ogledujejo oziroma ga berejo. Pod pogoji privatne ali druge lastne uporabe iz 50. člena lahko gradivo tudi trajno shranijo na računalniku ali ga natisnejo. Kot rečeno, pravila o privatnem in drugem lastnem reproduciranju z vidika današnjih informacijskih tehnologij preveč omejujejo običajno rabo gradiva, saj dovoljujejo izdelavo le treh (elektronskih ali fizičnih) kopij dela, kar npr. omejuje sinhroniziranje gradiva na več napravah oz. uporabo t.i. računalništva v oblakih (*cloud computing*). Poleg tega se na to izjemo ne morejo sklicevati zaposleni v gospodarskih družbah ali državnih organih, ki bi pri svojem delu želeli uporabljati gradivo s portala, saj je prosto lastno reproduciranje dovoljeno le javnim arhivom, javnim knjižnicam, muzejem ter izobraževalnim in znanstvenim ustanovam. Za zagotovitev polne funkcionalnosti portala znanstvenih in literarnih revij je zato smiselno uporabnikom zagotoviti vsaj še pravico reproduciranja člankov za osebno neprofitno rabo.

Digitalna knjižnica Slovenije v pogodbah s prispevalci gradiv predvideva naslednje pogoje uporabe portala dLib.si:

- vsebina portala je namenjena samo za osebno uporabo;
- reproduciranje in uporaba v komercialne namene sta prepovedana.

Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je reproduciranje vsebin za nekomercialne namene uporabnikom dovoljeno, zlasti ker je pravica reproduciranja podeljena upravljavcu portala.

⁵⁷ <http://www.dlib.si/documents/2007/dovoljenje_fizicne.doc>.

⁵⁸ <http://www.dlib.si/documents/2007/dovoljenje_pravne.doc>.

Vendar tovrstna določba ni ponovljena v pogojih uporabe spletnega portala, ki v zvezi s tem določajo le, da morajo pri uporabi vsebin, objavljenih na spletni strani dLib.si, uporabniki upoštevati določila Zakona o avtorski in sorodnih pravicah, kar dopušča shranjevanje in reproduciranje le v okviru pravil o privatni in lastni uporabi del.

Portal elektronske knjižnice Social Science Research Network (SSRN)⁵⁹ v splošnih pogojih uporabe dopušča iskanje in prenašanje datotek z omrežja za osebno nekomercialno rabo. Prepoveduje pa kakršnokoli drugačno razmnoževanje, spreminjanje, objavljjanje, oddajanje ali distribuiranje gradiva. V pogojih uporabe je še podrobneje določeno, da uporabnik gradiv s te spletne strani ne sme reformatirati, objaviti ali prikazovati na drugem mestu, lahko pa v nekomercialne namene npr. prikaže naslov, avtorja in povzetek posameznega dokumenta, ki je vključen v eKnjižnico SSRN, s hiperpovezavo na ustrezno spletno stran tega dokumenta v SSRN.

Zanimiv je pristop repozitorija PubMed Central,⁶⁰ ki od založnikov revij zahteva samo dovoljenje, da gradivo da na voljo javnosti na spletnih straneh, pravice uporabnikov pa morajo imetniki pravic opredeliti sami, tako da vsakemu oddanemu članku dodajo licenco ali izjavo o pogojih uporabe.

Pravice uporabnikov portala znanstvenih in literarnih revij bo treba določiti v splošnih pravilih portala, ki bodo opredelila dopustne načine uporabe na portalu dostopnega gradiva. Kolikor gre pri tem za izkoriščanje avtorskopравnih upravičenj (npr. pri elektronskem shranjevanju in reproduciranju gradiva), se s splošnimi pravili na uporabnike prenaša ustrezne avtorskopравne pravice uporabe, ki jih je upravljavec portala pred tem pridobil od avtorja. Zaradi večje jasnosti pravnega položaja se lahko dodatno opozorilo o dopustnih načinih uporabe izbranega gradiva prikaže ob prenosu posameznega članka z interneta na uporabnikov računalnik.

Doslej smo razpravljali o minimalnem obsegu pravic, ki jih mora upravljavec portala znanstvenih in literarnih revij pridobiti na gradivu za normalno delovanje portala v skladu z avtorskopравno zakonodajo, a tako da se hkrati čim manj posega v interese avtorjev oziroma

⁵⁹ <<http://www.ssrn.com>>.

⁶⁰ <<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc>>. Vzdržujeta ga *US National Library of Medicine* in *National Institutes of Health*.

založnikov za nadzor nad svojimi vsebinami. Vendar pa je mogoče predvideti, da bodo nekateri avtorji, izdajatelji oziroma založniki pripravljene uporabnikom portala dovoliti tudi širšo uporabo njihovega gradiva (njegovo spreminjanje, javno priobčitev, ponatis in distribucijo ...), npr. če gre za gradivo, ki ga imetnik pravic gospodarsko ne izkorišča, ker je financirano iz drugih virov ali ker gre za starejše gradivo, ki komercialno ni več zanimivo. Z vidika ciljev portala je takšna pripravljenost koristna, saj spodbuja širjenje znanja in kulturnih dosežkov. Zato je smiselno v splošnih pogojih portala posebej pojasniti, da lahko imetniki pravic podelijo uporabnikom portala tudi širši obseg pravic uporabe od temeljnega prenosa in da lahko uporabniki na gradivu izvršujejo tudi dodatne pravice, če so jim v zvezi s konkretnim gradivom posebej podeljene. Tudi digitalna knjižnica SSRN npr. v svojih splošnih pogojih določa, da lahko uporabnik na gradivu izvršuje tudi kakršnekoli dodatne pravice, ki mu jih je posebej podelil avtor ali drugi imetnik pravic.

Podelitev dodatnih pravic se lahko izvede ob oddaji gradiva za objavo na portalu, tako da imetnik pravic izpolni izjavo o pogojih uporabe in dostopa do gradiva, v kateri ima možnost opredeliti tudi dodatne pravice uporabnikov. Pri tem je pomembno, da so te pravice pravno jasno opredeljene, kar je mogoče doseči z več vnaprej pripravljenimi opcijskimi klavzulami ali preprosto z uporabo katere od že uveljavljenih prostih licenc za besedilno gradivo, npr. licenc Creative Commons, Free Art License ali GNU Free Documentation License (podrobneje o tem v podpoglavju Možnost uporabe prostih licenc).

Časovne in teritorialne razsežnosti prenesenih pravic

Za nemoteno delovanje portala je najprimerneje, da je prenos pravic časovno in teritorialno neomejen. Dovoljenje za objavo dela na portalu torej traja ves čas trajanja avtorske pravice in dovoljuje izkoriščanje pravic kjerkoli na svetu. Če bi bila podelitev pravic teritorialno omejena npr. samo na ozemlje Republike Slovenije ali držav članic Evropske unije, bi moral upravljavec portala tehnično omejiti dostop do (posameznih) prispevkov samo na internetne uporabnike, ki do portala dostopajo z relevantnega območja, ostalim uporabnikom pa dostop preprečiti. Takšna omejitev dostopa je sicer tehnično preprosto izvedljiva, npr. z blokado tujih IP-naslovov, vendar je takšna rešitev neučinkovita,⁶¹ predvsem pa ni v skladu z namenom, da

⁶¹ Razmeroma preprosto jo je mogoče obiti z uporabo proxy strežnikov.

se (javno sofinancirane) objave znanstvenih in kulturnih dosežkov napravijo čim širše javno dostopne – torej dostopne celotni svetovni strokovni in laični javnosti.

Obe pogodbi o vključitvi gradiva v projekt digitalne knjižnice dLib.si predvidevata neizključen, prostorsko in časovno neomejen prenos pravic na upravljavca portala. Tudi portal SSRN v splošnih pogojih predvideva podelitev neizključne trajne (a preklicne) svetovne licence za uporabo naloženega gradiva.

Pridobivanje pravic

Upravljavec portala znanstvenih in literarnih revij bo moral ustrezne avtorske pravice na vsebinah portala pridobiti od njihovega zakonitega imetnika. To je primarno vedno avtor kot fizična oseba. Ker pa ta za objavo v reviji določen del pravic prenese na založnika revije, bo o dostopnosti gradiva na portalu pogosto (so)odločal založnik.

Pridobivanje pravic od založnikov oz. izdajateljev revij

Prednost pridobivanja pravic od založnikov znanstvenih in literarnih revij je lažje zagotavljanje celovitega prenosa vseh prispevkov iz posamezne revije na spletni portal ter hitrejše urejanje pravic na prispevkih, saj so te že zbrane pri založniku, tako da je prenos pravic za celotno revijo mogoče opraviti z enkratno transakcijo namesto sklepanja pogodb z vsakim od avtorjev. Založnik od avtorjev prispevkov v svojih revijah pred objavo pridobi ustrezne avtorske pravice, nato pa lahko gradivo odda na spletni portal in hkrati prenese ustrezne pravice na upravljavca portala oziroma uporabnike. Razmerje med založnikom in upravljavcem portala je mogoče splošno urediti s podpisom okvirne pogodbe o sodelovanju, kjer bodo urejena temeljna pravila o prenosu pravic. Posamični prenosi pravic na prispevkih pa se nato na podlagi okvirne pogodbe izvedejo ob oddaji posamezne številke revije na spletni portal. Država lahko spodbuja založnike k omogočanju večje spletne dostopnosti do vsebine revij z določitvijo pogojev za subvencioniranje izdajanja znanstvenih in literarnih periodičnih publikacij.⁶²

⁶² Javni razpis za sofinanciranje izdajanja domačih znanstvenih periodičnih publikacij v letu 2011, denimo, kot element ocenjevanja prijav določa tudi dostopnost revije na spletu: višje se točkujejo tiste revije, za katere so na spletu dostopna polna besedila (lahko tudi za starejše izdaje), nižje pa revije, za katere so spletno dostopni samo povzetki.

Seveda pa je pri takem urejanju pravic bistveno, da založnik sploh lahko na ta način **razpolaga s pravicami** na vsebinah, ki so bile objavljene v njegovih revijah. Kot smo že ugotovili, je za potrebe spletnega portala treba pridobiti vsaj pravico dajanja na voljo javnosti, priporočljiva pa je tudi pridobitev pravice razmnoževanja gradiva v elektronski obliki. O dostopnosti gradiva na portalu znanstvenih in literarnih revij lahko torej samostojno odloča samo založnik, ki je pridobil od avtorjev vsaj časovno in krajevno neomejeni pravici dajanja na voljo javnosti in elektronskega reproduciranja navedenega gradiva. Ti pravici mora založnik od avtorjev prispevkov pridobiti z avtorsko pogodbo, pri čemer morajo biti prenesene pravice v pogodbi izrecno navedene, prav tako mora biti izrecno navedena njihova časovna in teritorialna veljavnost. Določba o prenosu »vseh materialnih pravic« na založnika ne zadošča, saj drugi odstavek 75. člena ZASP določa, da se v takem primeru šteje, da so prenesene le tiste pravice in v takem obsegu, kot je bistven za dosego namena pogodbe – za objavo v reviji pa pravica dajanja na voljo javnosti ni nujna. Če gre za starejše članke, objavljene pred letom 2001, ko je bila v slovenskem pravu uvedena pravica dajanja na voljo javnosti, potem je založnik tovrstno upravičenje pridobil samo, če je bilo opisno dovoljeno v pogodbi (npr. kot spletna objava ali spletno distribuiranje dela v elektronski obliki). Če je bila pogodba sklenjena še pred uveljavitvijo interneta, pa o prenosu ustreznih pravic sploh ni mogoče govoriti, saj v skladu z 79. členom ZASP ni mogoč prenos materialnih avtorskih pravic za neznane oblike uporabe avtorskega dela. V takih primerih bi moral založnik za oddajo članka na spletni portal pridobiti dovoljenje avtorja.⁶³

Bistvenega pomena je, da avtorji založniku izrecno dovolijo tudi **nadaljnje prenašanje** teh avtorskih upravičenj na uporabnike portala. Prvi odstavek 78. člena ZASP namreč določa, da imetnik, na katerega je bila prenesena materialna avtorska pravica ali druga pravica avtorja, ne more brez dovoljenja avtorja te pravice prenesti naprej na tretje osebe, če ni s pogodbo drugače določeno. Pravilo velja ne glede na to, ali je bil prenos izključen ali neizključen.

Kot je pokazala raziskava Mirovnega inštituta in Inštituta za primerjalno pravo,⁶⁴ je praksa slovenskih znanstvenih in literarnih revij glede pridobivanja pravic od avtorjev precej

⁶³ Glede na to, da je tovrstno iskanje soglasij za nazaj pogosto težko izvedljivo, spletni repozitoriji v zvezi z digitaliziranim starejšim gradivom pogosto uporabijo pragmatični pristop, tako da objavijo vse gradivo, s katerim razpolaga založnik, na izrecno zahtevo avtorjev pa potem posamezne dela gradiva odstranijo. Takšna rešitev bi bila verjetno sprejemljiva tudi za portal znanstvenih in literarnih revij, če bi se v dogovoru z založniki odločili za obdelavo starejšega gradiva. Čeprav gre formalno za kršitev pravic avtorjev, pa se dejansko ne posega v njihove ekonomske interese in je mogoče pričakovati, da bo večina avtorjev zadovoljna z olajšano spletno dostopnostjo njihovih starejših del.

⁶⁴ Glej Breznik et al., op. cit., str. 56.

neenotna. Nekatere revije v pogodbah z avtorji prispevkov določijo, da avtor na založnika prenese vse materialne avtorske pravice (ki so v pogodbi izrecno naštet) za neomejeno obdobje in za vse države. Tak založnik praviloma lahko samostojno odloča o oddaji teh vsebin spletnemu portalu znanstvenih in literarnih revij. Na drugi strani spektra so revije, ki v pogodbi določijo le plačilo avtorju za njegovo delo, prenos avtorskih pravic pa ni izrecno urejen. V takem primeru v skladu s splošnimi pravili avtorskega prava založnik pridobi le neizključno pravico do enkratnega natisa članka v reviji in do distribuiranja revije. O spletni objavi prispevka na portalu znanstvenih in literarnih revij v takem primeru še vedno lahko odloča samo avtor. Prisotnih pa je še več vmesnih položajev, kjer pogodba opredeljuje prenos pravic, vendar je opredelitev pravic ožja ali pa tako splošna, da je treba natančen obseg prenesenih pravic ugotavljati z interpretacijo glede na namen pogodbe.

Če naj bi glavna pot za prenos vsebin slovenskih znanstvenih in literarnih revij na spletni portal potekala preko založnikov, potem bo treba njihovo prakso urejanja pravic poenotiti, tako da bo vsak založnik pridobil pravice, ki so potrebne za zagotovitev javne dostopnosti vsebin na internetu. Da se upravljavec portala čim bolj izogne odgovornosti zaradi morebitnih kršitev avtorskih pravic, mora založnik ob vsaki oddaji gradiva na spletni portal jamčiti, da razpolaga z ustreznimi pravicami za to.

Digitalna knjižnica Slovenije v dogovoru o sodelovanju za pravne osebe (3. točka) v tem smislu predvideva izjavo organizacije, da dovoljuje prost on-line dostop do digitalne oblike svoje publikacije prek portala dLib.si. Pri tem organizacija izjavlja, da je imetnik materialne avtorske pravice reproduciranja v elektronski obliki in dajanja na voljo javnosti za vsa avtorska dela iz publikacije, in te pravice neizključno, prostorsko neomejeno in brezplačno prenese na NUK za objavo na portalu dLib.si za čas trajanja tega dogovora. Organizacija tudi jamči, da so pravice, ki se prenašajo, proste in da lahko z njimi zakonito razpolaga.

Tovrstna formula bi prišla v poštev tudi pri portalu znanstvenih in literarnih revij, pri čemer pa bi založnikom kazalo ponuditi tudi možnost, da uporabnikom podelijo **širši obseg pravic** (npr. z uporabo licence Creative Commons), če založnik z njimi lahko razpolaga, tj. če jih je pridobil od avtorjev skupaj z dovoljenjem za nadaljnji prenos. Treba je paziti, da se z licenco ne prenese na uporabnike več pravic, kot jih je založnik pridobil od avtorja (npr. pravice predelave), zato je smotrno, da se že v pogodbi med založnikom in avtorjem določi, da bo

prispevek dostopen tudi na portalu znanstvenih in literarnih revij ter pod kakšnimi pogoji bo na voljo uporabnikom.

Dodatni koraki pri urejanju pravic za objavo prispevkov bodo potrebni, če se bodo na portalu objavljali tudi **osnutki člankov**, ki še niso bili objavljeni v reviji, ampak so jih avtorji reviji predložili in so šele v postopku priprave za objavo. Založnik bi se lahko npr. odločil, da na portalu objavi prve verzije vseh prispevkov, kot so prispele do njega, še pred recenziranjem,⁶⁵ ali da objavi končne verzije, ki že vključujejo recenzijske, uredniške in lektorske popravke. Mogoča je tudi odločitev, da se na portalu objavlja samo osnutke člankov, končne verzije pa so dostopne samo bralcem revij oziroma so na portalu dostopne šele z daljšim časovnim zamikom. Npr. za portal SSRN je značilno objavljanje zadnjih osnutkov člankov, ki so že bili sprejeti v objavo v določeni reviji.

Založnik mora za te namene pridobiti od avtorja ustrezne pravice (dajanje na voljo javnosti in elektronsko reproduciranje) že na osnutku prispevka in ne le na končni verziji. Pogodbe z avtorji se namreč v praksi pogosto podpisujejo šele po tem, ko je prispevek že sprejet v objavo v reviji oziroma ko je pripravljena njegova končna verzija. Založnik brez soglasja avtorja ne sme oddati osnutka članka v objavo na spletnem portalu, sploh ker bo pri tem šlo za prvo objavo dela, kar je izključna moralna pravica avtorja (17. člen ZASP). Seveda pa ni nobene ovire, da se ne bi avtorjem pogodbo ponudilo v podpis že prej in s tem uredilo pravice tudi na verzijah prispevka. Glede na to, da po 93. členu ZASP avtorske pogodbe o objavi člankov, risb ali zapiskov v časnikih, revijah in drugem periodičnem tisku niso nujno pisne oblike, bi za ureditev pravic zadoščala tudi določba v navodilih za avtorje (kjer je opisan recenzentski postopek), da avtor dovoljuje takojšnjo objavo besedila, ki ga je oddal, na spletnem portalu znanstvenih in literarnih revij. Smotrno bi bilo, da se avtorja na to dodatno obvesti ob potrditvi prejema prispevka.

Takšna rešitev pride edina v poštev v primeru, če bi revija želela na portalu objaviti vse prejete prispevke, torej takoj po prejemu, **še pred njihovim recenziranjem**. V tem primeru bi morala biti objava na portalu anonimna (zaradi zagotovitve obojestranske anonimnosti recenzije), na kar mora biti avtor prav tako posebej opozorjen, saj pravica do priznanja

⁶⁵ Tako bi se širši strokovni javnosti omogočilo, da na nek način sodeluje v postopku recenziranja oziroma da naknadno spremlja razvoj članka do njegove končne verzije. Je pa tak pristop lahko problematičen z vidika zagotavljanja obojestranske anonimnosti recenzije.

avtorstva spada med moralne avtorske pravice (18. člen ZASP). Posebej bi bilo treba urediti tudi položaj, če prispevek naknadno ni sprejet v objavo v reviji zaradi negativnega mnenja recenzentov, saj avtor zanj potemtakem ne prejme avtorskega honorarja, čeprav je bil njegov prispevek že dostopen javnosti na portalu. Najbrž bi zadoščala določba, da se v takem primeru prispevek umakne s portala.

Pridobivanje pravic neposredno od avtorjev prispevkov

Portal znanstvenih in literarnih revij bi lahko ustrezne pravice za uporabo prispevkov pridobival tudi neposredno od njihovih avtorjev, kadar jih ti niso izključno prenesli na založnike. Obseg pravic, ki jih je treba pridobiti, je enak kot pri pridobivanju pravic od založnikov – torej vsaj pravici dajanja na voljo javnosti in reproduciranja za nekomercialne namene, pri čemer lahko avtor uporabnikom podeli tudi širši krog upravičenj, zlasti z uporabo proste licence. Pogodba med avtorjem in upravljavcem portala o prenosu pravic se lahko sklene v elektronski obliki ob oddaji prispevka na spletni portal.

Digitalna knjižnica Slovenije v standardnem dogovoru o sodelovanju za fizične osebe predvideva izjavo avtorja, da je imetnik materialne avtorske pravice reproduciranja v elektronski obliki in dajanja na voljo javnosti za vsa avtorska dela iz publikacije in te pravice neizključno, prostorsko in časovno neomejeno in brezplačno prenese na NUK za objavo na portalu dLib.si. Avtor jamči, da so pravice, ki se prenašajo proste in da lahko z njimi zakonito razpolaga.

Elektronska knjižnica SSRN avtorju, ko na spletno stran naloži svoj prispevek, prikaže opozorilo, da se s tem dejanjem pripadnost avtorske pravice ne spreminja, pač pa avtor podeljuje upravljavcu portala neizključno pravico do objavljanja in elektronskega distribuiranja (= dajanja na voljo javnosti) tega prispevka, pri čemer pa avtor obdrži pravico, da svoj prispevek kadarkoli umakne s SSRN. Avtor potrjuje, da je upravičen razpolagati s pravicami, ki jih prenaša na upravljavca portala. Dodano je še pojasnilo, da lahko avtor s temi pravicami praviloma razpolaga, če jih ni izključno prenesel na založnika.

Ključni problem pri tovrstnem pridobivanju pravic pa je **razmerje do založnika revije**, saj objava istih prispevkov na prosto dostopnem spletnem portalu lahko posega v njegove ekonomske interese. Avtor lahko prosto razpolaga z avtorsko pravico samo, če prenos pravic

na založnika ni bil izključen oziroma če razpolaga zgolj s tistimi upravičenji, ki niso bila prenesena na založnika (npr. pravica dajanja na voljo javnosti). V skladu z drugim odstavkom 88. člena ZASP se sicer pri objavah v periodičnih publikacijah izključnost prenosa pravic ne domneva, tako da do nje pride samo, če je v pogodbi z avtorjem izrecno določena. Če pa je avtor pravico reproduciranja članka (ali pravico dajanja na voljo javnosti) izključno prenesel na založnika, četudi le za omejen čas, naklado ali ozemlje, potem lahko odda svoj članek na spletni portal samo s soglasjem založnika. Glede na to, da gre razvoj založništva v smeri elektronskih publikacij, je pričakovati, da bo vse več založnikov zahtevalo zase tudi pravico dajanja na voljo javnosti.

Z vidika ciljev portala znanstvenih in literarnih revij bi bilo koristno spodbujati založnike revij, da tovrstna vprašanja z avtorji prispevkov pogodbeno uredijo že vnaprej. Tudi če bo založnik posredoval vsebino revij slovenskemu portalu znanstvenih in literarnih revij, bi bilo namreč zaželeno, da avtorji ohranijo možnost, da svoje prispevke pod podobnimi pogoji sami predstavijo javnosti še na kakšnem drugem, zlasti tujem spletnem portalu. Številne ugledne tuje znanstvene revije avtorjem že dovoljujejo objavo osnutkov člankov na spletnih portalih SSRN ali na podobnih univerzitetnih repozitorijih (*scholarly commons*). V ta namen imajo že vnaprej pripravljene pogodbene določbe, v katerih so urejeni pogoji dovoljenih vrst objav.

Projekt *Scholar's Copyright*⁶⁶ v okviru pobude Science Commons (ki sodi pod širše okrilje Creative Commons) ponuja tri tipe tovrstnih pogodbenih klavzul, ki jih avtorji lahko dodajo pogodbam, ki jih sklepajo z revijami:

- **dostop – ponovna uporaba:** avtor obdrži zadostne pravice, da lahko bralcem podeli licenco Creative Commons »priznanje avtorstva + nekomercialno« ali podobno licenco, ki dovoljuje javnosti ponovno uporabo ali ponovno objavo članka pod pogojem navedbe avtorstva in za nekomercialne namene.⁶⁷
- **takojšnji dostop:** avtor obdrži zadostne pravice, da lahko kopijo članka, ki je bil objavljen v reviji, takoj ponovno objavi (da na voljo javnosti) na spletni strani, ki ne zaračunava za dostop do članka.
- **Dostop z zamikom:** avtor ima pravico takoj objaviti končno verzijo članka, kot je bil urejen po recenziranju in sprejet v objavo (*author's final version*), na spletni

⁶⁶ <<http://sciencecommons.org/projects/publishing>>.

⁶⁷ Uporabo te klavzule priporoča Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC).

strani, ki ne zaračunava za dostop do članka. V reviji objavljeno verzijo članka pa lahko avtor da na voljo javnosti na spletu šele po šestih mesecih od izida revije.

V vseh primerih avtor obdrži neizključno pravico predelave članka ter reproduciranja, distribuiranja, javnega izvajanja in prikazovanja članka v povezavi z avtorjevimi predavanji, predstavitvami na konferencah ter podobnimi akademskimi aktivnostmi.

Univerza MIT uporablja dodatek k pogodbam, podoben klavzuli o takojšnjem dostopu – **MIT Copyright Amendment** (ki je tudi vključen v projekt *Scholar's Copyright*), po katerem avtor po objavi članka v reviji obdrži neizključno pravico, da končno objavljeno verzijo članka napravi dostopno v digitalni obliki na internetu, npr. na svojih ali delodajalčevih spletnih straneh ali v katerem od digitalnih repozitorijev, kot sta npr. DSpace ali PubMed. Avtor obdrži tudi neizključno pravico, da dovoli svojemu delodajalcu neizključno uporabo, reproduciranje, distribuiranje, prikazovanje, javno izvajanje članka v elektronski ali natisnjeni obliki v povezavi s poučevanjem, digitalnimi repozitoriji, konferenčnimi predstavitvami, predavanji ali drugimi akademskimi in profesionalnimi dejavnostmi institucije, kjer je avtor zaposlen.

Še en program v okviru Science Commons je **Open Access Law Program**, ki spodbuja odprt dostop do publikacij na pravnem področju. Projektu se je doslej pridružilo 35 uglednih ameriških in evropskih pravnih revij. Vzorčna pogodba med avtorjem in založnikom, ki jo promovira program, predvideva dogovor o tem ali in katero licenco Creative Commons lahko avtor na svojem članku podeli splošni javnosti. Založnik poleg tega v vsakem primeru pridobi neizključno pravico, da objavi, reproducira ali javno priobči članek v kakršnikoli obliki in da dovoli njegovo reprodukcijo v drugi publikaciji ali v podatkovni bazi, kot so Westlaw, Lexis ali SSRN. Založnik lahko te pravice tudi prenaša naprej ali licencira. Avtor pa se zaveže, da bo ob vsakem ponatisu ali drugi ponovni objavi članka poskrbel za navedbo prvotnega založnika.

Možnost uporabe prostih licenc

Kot je razvidno iz že prikazanih primerov, se standardizirane proste licence uveljavljajo tudi na področju znanstvene periodike. Njihova pravila so prilagojena uporabi avtorskopravno varovanega gradiva v spletnem okolju ter olajšujejo pretok informacij in vsebin.

Standardizacija licenčnih pravil, ki se dosega z uporabo omejenega nabora splošnih licenc, pa uporabnikom zagotavlja predvidljivost pogojev uporabe gradiva. Smotrno bi bilo, da bi tudi slovenski portal znanstvenih in literarnih revij omogočal (in spodbujal) objavo vsebine revij ali posameznih člankov pod katero od prostih licenc. V poštev pride zlasti uporaba licenc Creative Commons, ki so tudi tehnično prilagojene uporabi v spletnem okolju, saj besedila licence ni treba priložiti vsakemu licenciranemu delu (kar zahtevata Free Documentation License in Free Art License), ampak zadošča navedba tipa licence in hiperpovezava na njeno besedilo in njegov povzetek na spletnih straneh CC. Sklic na licenco je v elektronski obliki dela vsebovan kot metapodatek, dostopen spletnim iskalnikom. Licence CC obstajajo tudi v slovenski različici, ki je prilagojena slovenskemu pravu, a po vsebini združljiva z drugimi nacionalnimi različicami licenc CC,⁶⁸ za njihovo uporabo pa se je Republika Slovenija zavzela v Strategiji razvoja informacijske družbe »si2010«.

Vse licence CC omogočajo prosto kroženje in rabo dela v digitalnem omrežnem okolju, natančnejši obseg podeljenih pravic pa je odvisen od izbire ustvarjalca. Vsak avtor lahko licenco CC za svoje delo sestavi po lastnih željah s pomočjo enostavnega uporabniškega vmesnika na spletni strani CC, ki uporabniku ponudi izbiro glede treh ključnih konceptov. To so: priznanje avtorstva, komercialnost rabe in spreminjanje dela. Iz teh elementov je mogoče sestaviti šest licenc:

- licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »brez predelav«
- licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno« + »deljenje pod istimi pogoji«
- licenca: »priznanje avtorstva« + »nekomercialno«
- licenca: »priznanje avtorstva« + »brez predelav«
- licenca: »priznanje avtorstva« + »deljenje pod istimi pogoji«
- licenca: »priznanje avtorstva«

Licenciranje dela v digitalni obliki, ki je dostopno na internetu, se izvede tako, da se vanj vnese HTML kodo, ki samodejno generira gumb *Creative Commons* »nekatere pravice pridržane«, in izjavo, da je delo vsakomur na voljo pod pogoji licence Creative Commons. Hiperpovezava na gumbu CC vodi do besedila in povzetka licence na straneh CC.

⁶⁸ Glej <<http://creativecommons.si>>.

Z vidika portala znanstvenih in literarnih revij je ključno vprašanje, kdo naj poskrbi za tovrstno licenciranje gradiva – upravljavec portala ali imetniki pravic na vsebini revij. Če si je upravljavec portala v pogodbi z imetniki pravic zagotovil tudi možnost nadaljnjega prenašanja pravic, ki so bile prenesene nanj, potem lahko tudi sam podeli prosto licenco CC, seveda le v okviru pravic, s katerimi lahko razpolaga. Vendar pa tovrstno licenciranje v dveh korakih ni potrebno. Bolj smiselno je, da se odločitev o licenciranju člankov prepusti imetnikom pravic, tako da se jim ob oddaji gradiva na spletni portal ob določitvi pogojev uporabe in dostopa do njihovega gradiva ponudi tudi možnost, da uporabnikom portala dovolijo uporabo gradiva pod katero od licenc CC. Tako izbiro licence imetnikom pravic omogoča npr. projekt eScholarship University of California,⁶⁹ medtem ko Public Library of Science pravice za spletno objavo v celoti ureja z uporabo licence Creative Commons – Attribution, ki jo podelijo imetniki pravic.⁷⁰

Če se imetnik pravic odloči za uporabo ene od licenc, bi programska oprema na portalu v oddane prispevke samodejno vstavila ustrezno obvestilo o licenci in gumb CC s hiperpovezavo na licenco. Podatek o uporabljeni licenci bi moral biti dostopen tudi na relevantni spletni strani portala, kjer bi bili na voljo osnovni podatki o konkretnem članku, podobno kot je že uveljavljeno na portalu dLib.si.

Imetnik pravic se namesto licenc Creative Commons lahko odloči tudi za uporabo kakšne druge proste licence, vendar mora v tem primeru sam poskrbeti za vse tehnične zahteve, ki so povezane z uporabo take licence.

⁶⁹ <http://escholarship.org/publish_copyright.html>.

⁷⁰ <<http://www.plos.org/journals/license.php>>.

Osnutek določbe o prenosu pravic v pogodbi med upravljavcem portala in imetnikom pravic

A. Opredelitev pravic uporabnikov v splošnih pogojih uporabe portala

Uporabnik portala znanstvenih in literarnih revij sme elektronske vsebine na portalu poiskati, si jih ogledovati oziroma brati, jih prenesti na svoj računalnik, prikazati, elektronsko shraniti na pomnilniškem mediju in natisniti, vendar le za lastno nekomercialno rabo. Uporabnik prenesenih vsebin ne sme spreminjati, distribuirati, dajati na voljo javnosti na internetu ali drugače javno priobčiti, razen če je imetnik avtorskih pravic na posameznem gradivu to izrecno dovolil in je dodatno dovoljenje (licenca) v gradivu posebej zapisano. V tem primeru lahko uporabnik dodatne pravice na gradivu izvršuje v skladu s pogoji takega dovoljenja (licence).

B. Dovoljenje avtorja za objavo novega članka na portalu

Ta določba pride v poštev v primeru, če bo revija uporabljala celotno funkcionalnost Open Journal System, torej tako, da bodo avtorji oddali prispevke v objavo reviji preko spletnega vmesnika OJS. V takem položaju lahko že avtor dovoli spletno objavo svojega prispevka na portalu in tega kasneje ni treba početi založniku. Hkrati se lahko uredijo tudi pravice za objavo članka v reviji (za to mora ustrezne pogodbene določbe oblikovati založnik oziroma uredništvi revije) ali pa se razmerje med založnikom in avtorjem za potrebe fizične objave v reviji uredi naknadno s podpisom pogodbe.

- 1. Avtor oddaja svoj prispevek za objavo v reviji _____ in izjavlja, da je seznanjen z uredniško politiko revije ter recenzentskimi oziroma drugimi postopki, ki so pogoj za objavo v reviji.*
- 2. Avtor dovoljuje vključitev svojega prispevka na spletni portal znanstvenih in literarnih revij ter na spletni portal Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si), tako da bo splošni javnosti omogočen prost internetni dostop do prispevka. O času objave prispevka na spletnem portalu bo odločal založnik revije v skladu z uredniško politiko revije.*

3. *Avtor za namene iz prejšnje točke neodplačno, neizključno in teritorialno neomejeno podeljuje upravljavcema obeh spletnih portalov (Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije ter Narodni in univerzitetni knjižnici) materialni avtorski pravici reproduciranja in dajanja na voljo javnosti svojega prispevka.*
4. *Upravljavec portala lahko pridobljene pravice na prispevku za namene iz 2. točke neomejeno prenaša na tretje osebe. Uporabnikom portala bo upravljavec dovolil ogledovanje, shranjevanje in reproduciranje prispevka za osebno nekomercialno rabo.*
5. *Podelitev pravic upravljavcema portalov je časovno neomejena, avtor pa jo lahko kadarkoli s pisno izjavo prekliče in zahteva odstranitev svojega prispevka s portala. Preklic ne vpliva na pravice uporabnikov, ki so elektronski izvod prispevka že prenesli s portala.*
6. *Avtor jamči, da so pravice, ki jih prenaša, proste in da lahko z njimi zakonito razpolaga.*

C. Dovoljenje založnika za vključitev revije na portal

Ta določba pride v poštev za ureditev razmerja z revijo, ki prispevke od avtorjev pridobi po klasični poti (tj. ne preko spletnega vmesnika OJS), z njimi sklene avtorske pogodbe in nato založnik prenese ustrezne pravice za uporabo prispevkov na upravljavca portala znanstvenih in literarnih revij. Razmerje med založnikom in upravljavcem portala je mogoče splošno urediti s podpisom okvirne pogodbe, kjer se uredijo temeljna pravila o prenosu pravic. Posamični prenosi pravic na prispevkih pa se nato na podlagi okvirne pogodbe izvedejo ob oddaji posamezne številke revije na spletni portal. Na enak način se lahko uredijo tudi pravice za spletno objavo starejših številk revij, če seveda založnik razpolaga s potrebnimi pravicami za elektronsko priobčitev prispevkov (tj. pravica dajanja na voljo javnosti, pravica reproduciranja in možnost nadaljnjega prenašanja teh pravic).

1. *Založnik dovoljuje vključitev revije _____ na spletni portal znanstvenih in literarnih revij ter na spletni portal Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si), tako da bo splošni javnosti omogočen prost internetni dostop do njene vsebine. O času objave posameznih številk revije na spletnem portalu bo odločal založnik v skladu z uredniško politiko revije.*
2. *Založnik je imetnik materialnih avtorskih pravic reproduciranja in dajanja na voljo javnosti za vse avtorskopravno varovane vsebine revije in ti pravici za namene iz*

prejšnje točke neodplačno, neizključno in teritorialno neomejeno podeljuje upravljavcema obeh spletnih portalov (Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije ter Narodni in univerzitetni knjižnici) za čas trajanja te pogodbe.

- 3. Upravljavec portala lahko pridobljene pravice na vsebinah revije za namene iz 1. točke neomejeno prenaša na tretje osebe. Uporabnikom portala bo upravljavec dovolil ogledovanje, shranjevanje in reproduciranje vsebin za osebno nekomercialno rabo.*
- 4. Podelitev pravic upravljavcu portala je časovno neomejena, založnik pa jo lahko kadarkoli s pisno izjavo prekliče in zahteva odstranitev vseh ali posameznih vsebin svoje revije s portala. Preklic ne vpliva na pravice uporabnikov, ki so elektronski izvod gradiva že prenesli s portala.*
- 5. Založnik jamči, da je imetnik pravic, ki jih prenaša, in da lahko z njimi zakonito razpolaga.*

D. Dovoljenje avtorja za vključitev že objavljenega članka na portal

Ta določba pride v poštev v zvezi s prispevki, ki so bili že objavljeni v znanstveni ali literarni reviji, ki pa ni vključena na portal. Namesto založnika zato za vključitev posameznega članka na portal poskrbi avtor (če bo portal seveda tovrstno funkcionalnost omogočal, npr. po zgledu SSRN eLibrary). Avtor lahko ustrezno dovoljenje za spletno poobjavo svojega članka podeli samo, če pravic ni izključno prenesel na založnika ali če je založnik dovolil tovrstno ponovno objavo prispevka, npr. s katero od pogodbenih določb projekta Scholar's Copyright.

- 1. Avtor dovoljuje vključitev svojega prispevka na spletni portal znanstvenih in literarnih revij ter na spletni portal Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si), tako da bo splošni javnosti omogočen prost internetni dostop do prispevka.*
- 2. Avtor za namene iz prejšnje točke neodplačno, neizključno in teritorialno neomejeno podeljuje upravljavcema obeh spletnih portalov (Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije ter Narodni in univerzitetni knjižnici) materialni avtorski pravici reproduciranja in dajanja na voljo javnosti svojega prispevka.*
- 3. Upravljavec portala lahko pridobljene pravice na prispevku za namene iz 1. točke neomejeno prenaša na tretje osebe. Uporabnikom portala bo upravljavec dovolil ogledovanje, shranjevanje in reproduciranje prispevka za osebno nekomercialno rabo.*

4. *Podelitev pravic upravljavcema portalov je časovno neomejena, avtor pa jo lahko kadarkoli s pisno izjavo prekliče in zahteva odstranitev svojega prispevka s portala. Preklic ne vpliva na pravice uporabnikov, ki so elektronski izvod prispevka že prenesli s portala.*
5. *Avtor jamči, da so pravice, ki jih prenaša, proste in da lahko z njimi zakonito razpolaga. To pomeni zlasti, da pravic še ni izključno prenesel na založnika ali drugo osebo zaradi objave prispevka v reviji ali drugi publikaciji.*

E. Opcijska uporaba licenc Creative Commons ali drugih prostih licenc

Avtor ali založnik se lahko odločita, da uporabnikom portala še bolj prosto uporabo gradiva, ki ga vključujeta na portal (npr. njegovo neomejeno širjenje po elektronskih poteh). Za tak primer se lahko kateremu od prej obravnavanih dovoljenj doda naslednja opsijska določba.

Avtor / založnik dodatno dovoljuje uporabo vsebin pod pogoji naslednje licence (označite), katere besedilo se šteje za del te pogodbe:

<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno–brez predelav« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno–deljenje pod istimi pogoji« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–brez predelav« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–deljenje pod istimi pogoji« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Licenca Creative Commons »priznanje avtorstva« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <i>http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/si/legalcode</i>
<input type="checkbox"/>	Druga licenca ali izjava o pogojih uporabe, ki jo je imetnik pravic priložil svojemu gradivu in ustrezno napotil na njeno uporabo.
<input type="checkbox"/>	Imetnik pravic s to pogodbo ne deluje dodatne licence za uporabo svojega gradiva.

Avtor / založnik je poskrbel, da je uporaba izbrane licence v licenciranih vsebinah ustrezno označena in da je uporabnikom portala dostopno njeno besedilo (s priložitvijo, s hiperpovezavo oziroma z navedbo internetnega naslova).

F. Uporaba licenc Creative Commons za ureditev vseh prenosov pravic

Z uporabo prostih licenc bi bilo mogoče tudi nadomestiti večino preostalih določb o prenosu pravic in tako naenkrat urediti razmerja med avtorji, založniki, upravljavci portalov in njihovimi uporabniki. Prosta licenca namreč dovoljuje uporabo avtorskega dela vsakomur, zato nadaljnje urejanje pravic ni potrebno. Za takšno rešitev bi bilo potrebno predvsem strinjanje večine založnikov, saj možnost prostega internetnega širjenja vsebine revij potencialno še najbolj posega v njihove ekonomske interese. Če bi bilo takšno soglasje doseženo, bi lahko spletni portal uporabil katero od licenc Creative Commons kot standardne pogoje objave in uporabe prispevkov na portalu. V nadaljevanju je v ta namen predlagana uporaba najrestriktivnejše licenca Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno–brez predelav«, ki dovoljuje prosto uporabo nespremenjenega dela samo v nekomercialne namene. Opozoriti pa velja, da mora v primeru uporabe te licence založnik od avtorja pridobiti posebno dovoljenje za natis članka v »komercialni« reviji, tj. takšni, ki se prodaja oziroma ki ima naročnike. Mogoče bi bilo uporabiti tudi katerokoli drugo licenco Creative Commons ali pa imetnikom pravic dopustiti izbiro med temi licencami.

F.1. Podelitev licence s strani avtorja

Primarna rešitev je, da licenco podeli že avtor ob oddaji svojega prispevka preko spletnega vmesnika OJS. Ko bo založnik prispevek objavil v reviji in na spletnem portalu, mora poskrbeti, da je obakrat v njem ustrezno označeno, katera licenca za delo velja in kje je dostopno njeno besedilo.

- 1. Avtor oddaja svoj prispevek za objavo v reviji _____ in izjavlja, da je seznanjen z uredniško politiko revije ter recenzentskimi oziroma drugimi postopki, ki so pogoj za objavo v reviji.*
- 2. Avtor dovoljuje vključitev svojega prispevka na spletni portal znanstvenih in literarnih revij ter na spletni portal Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si), tako da bo splošni javnosti omogočen prost internetni dostop do prispevka. O času objave prispevka na spletnem portalu bo odločal založnik revije v skladu z uredniško politiko revije.*
- 3. Avtor dovoljuje uporabo svojega prispevka pod pogoji licence Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno–brez predelav« 2.5 Slovenija, katere besedilo je*

dostopno na URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/legalcode>. Založnik bo poskrbel, da bo uporaba navedene licence ustrezno označena ob objavi prispevka na spletnem portalu.

F.2. Podelitev licence s strani založnika

Takšna določba pride v poštev, če bo vsebino revij na spletni portal nalagal šele založnik, ki je predhodno od avtorjev pogodbeno pridobil ustrezne pravice na njihovih prispevkih, vključno z možnostjo njihovega nadaljnjega prenašanja.

1. Založnik dovoljuje vključitev revije _____ na spletni portal znanstvenih in literarnih revij ter na spletni portal Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si), tako da bo splošni javnosti omogočen prost internetni dostop do njene vsebine. O času objave posameznih številke revije na spletnem portalu bo odločal založnik v skladu z uredniško politiko revije.
2. Založnik dovoljuje uporabo vsebin svoje revije pod pogoji licence Creative Commons »priznanje avtorstva–nekomercialno–brez predelav« 2.5 Slovenija, katere besedilo je dostopno na URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/legalcode>. Založnik odgovarja za to, da je uporaba navedene licence v licenciranih vsebinah ustrezno označena in da je uporabnikom portala dostopno njeno besedilo (s priložitvijo, s hiperpovezavo oziroma z navedbo internetnega naslova).
3. Založnik jamči, da je imetnik pravic, ki jih s podelitvijo licence prenaša, in da lahko z njimi zakonito razpolaga.

F.3. Pravice uporabnikov

Pravice uporabnikov portala se lahko v primeru uporabe licenc Creative Commons uredijo s preprosto napotitvijo na uporabo ustrezne licence.



Besedilo je na voljo pod licenco [Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 2.5 Slovenija](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/legalcode).

Podrobnejše opredeljevanje pravic uporabnikov na portalu ni potrebno, saj hiperpovezava vodi na spletno stran <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/>, kjer je dostopen preprost povzetek uporabnikovih pravic:

Dovoljeno vam je:

- *reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčevanje dela javnosti*

Pod naslednjimi pogoji:

- ***Priznanje avtorstva*** — *Pri uporabi dela morate navesti izvirnega avtorja na način, ki ga določi izvirni avtor oziroma dajalec licence.*
- ***Nekomercialno*** — *Tega dela ne smete uporabiti v komercialne namene.*
- ***Brez predelav*** — *Dela ne smete spreminjati, preoblikovati ali ga uporabiti v svojem delu.*

Dodana je povezava na celotno pravno besedilo licence:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/si/legalcode>.

LITERATURA

Bergstrom, T. C. (2001). Free labor for costly journals? *Journal of Economic Perspectives*. 15, 183-198. <http://www.econ.ucsb.edu/~tedb/Journals/jeprevised.pdf> (31. 8.2011).

Bornmann, L. & Daniel, H.-D. (2008). What do citation counts measure? A review of studies on citing behavior. *Journal of Documentation*, 64 (1), 45-80. DOI 10.1108/00220410810844150.

Breznik, M., Damjan, M., Milohnič, A., Bogataj Jančič, M. & Kovačič, M. (2010). *Upravljanje avtorskih in sorodnih pravic na internetu – vidik javnih institucij*. Ljubljana: Mirovni inštitut in Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. http://www.mirovni-institut.si/data/tinyce/Projekti/UPRAVLJANJE%20AVTORSKIH%20PRAVIC%20NA%20INTERNETU_VIDIK%20JAVNIH%20INSTITUCIJ.pdf.

Breznik, M., Milohnič, A. & Bembič, B. (2010). *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*. Ljubljana: Mirovni inštitut (celotno poročilo je na voljo pri Javni agenciji za knjigo).

Cameron, B. D. (2005). Trends in the Usage of ISI Bibliometric Data: Uses, Abuses, and Implications, *Librarian and Staff Publications*, Paper 3.

Cope, B. & Phillips, A. (ur.) (2009). *The Future of the Academic Journal*. Oxford: Chandos Publishing.

Czyzyk, M. & Choudhury, S. (2008). *A Survey and Evaluation of Open-Source Electronic Publishing Systems*. Baltimore: The Johns Hopkins University. <https://jscholarship.library.jhu.edu/bitstream/handle/1774.2/32737/Open%20Source%20ePublishing%20Systems%20White%20Paper.pdf?sequence=2> (29. 8. 2011).

Edgar, B. B. & Willinsky, J. (2010). A survey of scholarly journals using Open Journal Systems. *Scholarly and Research Communication 1*. <http://journals.sfu.ca/src/index.php/src/article/view/24/41> (31. 8. 2011).

Garfield, E., Malin, M. V. & Small, H. (1983). Citation Data as Science Indicators, *Essays of an Information Scientist*, let. 6, 1983, str. 580-608 [ponatis iz leta 1978].

Greco, A. N. & Wharton, R. M. (2008). Should University Presses Adopt An Open Access [Electronic Publishing] Business Model For All of Their Scholarly Books?. ELPUB 2008 Conference on Electronic Publishing, Kanada, Toronto, junij 2008. http://elpub.scix.net/data/works/att/149_elpub2008.content.pdf (15. 6. 2009).

Gross, P. L. K. & Gross, E. M. (1927). College libraries and chemical education. *Science*, let. 66, str. 385-9.

Hodge, D. R. & Lacasse, J. R. (2001). Evaluating Journal Quality: Is the H-Index a Better Measure Than Impact Factors? *Research on Social Work Practice*, 21 (222). <http://rsw.sagepub.com/content/21/2/222> (10. 10. 2011). DOI: 10.1177/1049731510369141.

Houghton, J., Rasmussen, B., Sheehan, P., Oppenheim, C., Morris, A., Creaser, C., Greenwood, H., Summers, M. & Gourlay, A. (2009). *Economic implications of alternative scholarly publishing*

models: exploring the costs and benefits. Raziskovalno poročilo. London: Joint Information Systems Committee.

Houghton, J. (2009). *Costs and Benefits of Alternative Publishing Models: Denmark*. Denmark's Electronic Research Library. http://hprints.org/docs/00/42/94/78/PDF/Houghton_report_dk.pdf (10. 10. 2011).

King, D. W. (2007). The cost of journal publishing: a literature review and commentary. *Learned Publishing*, 20. DOI: 10.1087/174148507X183551.

Kotar, M. (2009). Prost dostop do znanstvenih objav in podatkov. http://www.zbds-zveza.si/dokumenti/2009/prost_dostop_2009_Kotar_Mojca.pdf (10. 10. 2011).

Laakso, M., Welling, P., Bukvova, H., Nyman, L., Björk, B. C. & Hedlund, T. (2011). The development of open access journal publishing from 1993 to 2009. *PLoS One*, 6(6).

McGuigan, G. S. & Russell, R. D. (2008). The business of academic publishing: A strategic analysis of the academic journal publishing industry and its impact on the future of scholarly Publishing. *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship*, 9 (3). http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v09n03/mcguigan_g01.html (30.8.2011).

Morris, S. (2006). *Getting Started in Electronic Journal Publishing*. International Network for the Availability of Scientific Publications, 5. izdaja, 2006 [2002]. <http://www.inasp.info/uploaded/documents/started-e-publ-FINAL-updateMay06.pdf>.

O'Segen, P. (1997). Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research, *British Medical Journal*, 315 (497), 15. februar 1997, str. 498-502.

Trampuž, M., Oman, B. & Zupančič, A. (1997). *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah s komentarjem*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Tenopir, C. & King, D. W. (2000). *Towards electronic journals: Realities for scientists, librarians and publishers*. Washington DC: Special Libraries Association.

Tenopir, C., King, D. W., Edwards, S., & Wu, L. (2009). Electronic journals and changes in scholarly article seeking and reading patterns. *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, 61(1), 5-32.

Tumbleson, R., & Brownson, H. L. (1954). Survey of Operations and Finances of Scientific Journals, *Science*, 119 (19), 357-359.

Ware, M., & Mabe, M. (2009). *The STM Report: An overview of scientific and scholarly journals publishing*. International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers. http://www.stm-assoc.org/2009_10_13_MWC_STM_Report.pdf (31. 8.2011).

Willinsky, J. Rethinking What's *Public* in the University's Public Mission, pred-objava poglavja v knjigi. <http://pkp.sfu.ca/files/Public%20Mission.pdf> (10. 10. 2011).

Viri:

<http://repositories.webometrics.info/>

http://www.publishersweekly.com/article/398342-Publishing_s_World_Leaders.php

<http://www.doaj.org/doi?func=byCountry&uiLanguage=en>

<http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>

<http://roarmap.eprints.org/>

http://www.arl.org/sparc/publisher/journal_management.shtml

<http://pkp.sfu.ca/ojs-journals>

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) (Uradni list RS, št. 21/95, 9/01, 30/01, 85/01 Skl.US: U-I-149/98-36, 43/04, 58/04 Odl.US: U-I-200/02-12, 94/04-UPB1, 17/06, 44/06-UPB2, 139/06, 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)

<http://sciencecommons.org/projects/publishing>

<http://creativecommons.si>

Priloga 1: Program seminarja (NUK, 4. oktober 2011)

Portal znanstvenih in literarnih revij

Seminar

Datum: 4. oktober 2011

Kraj: Narodna in univerzitetna knjižnica, Učilnica Leskoškova 12, Ljubljana

Trajanje: od 9. do predvidoma 13. ure

Program

- 9.00 Slavko Pregl, direktor JAK: *Uvodni nagovor*
- 9.10 dr. Franci Demšar, direktor ARRS: *Uvodni nagovor*
- 9.20 dr. Maja Breznik: *Stanje na področju revijalnega založništva in načrt za vzpostavitev Portala znanstvenih in literarnih revij*
- 10.00 Valentin Gjorgjioski: *Predstavitev modela elektronske izdaje revije*
- 10.20 dr. Matija Damjan: *Urejanje avtorskih in sorodnih pravic na vsebinah portala znanstvenih in literarnih revij*

- 10.40 Odmor za kavo

- 11.00 mag. Karmen Štular Sotošek in mag. Zoran Krstulović: *Razširitev storitev Digitalne knjižnice Slovenije s Portalom znanstvenih in literarnih revij*
- 11.15 mag. Miroslav Milinović: *Predstavitev hrvaškega portala Hrček*

- 11.30 Razprava

Priloga 2: Ocena obsega Portala znanstvenih in literarnih revij

Ocena diskovnega prostora:

Revija	Stran (približno)	Diskovni prostor (pdf+baza, približno)
http://acta.chem-soc.si/	800	80MB
http://www.sv-jme.eu/home/	1200	120MB
http://www.midem-drustvo.si/Journal/Home.aspx	400	40MB
http://ctklj.ctlk.uni-lj.si/kovine/mit/	400	40MB
http://www.javnost-thepublic.org/	500	50MB
Average	660	66MB
Total (148 revij)	100000	10GB

Ocena je narejena na letni ravni.

Ocena obiskov oz. število ogledov:

Revija	Obiskov (približno)	Število obiskanih strani
http://acta.chem-soc.si/	1000	-
http://www.sv-jme.eu/home/	500	-
http://www.midem-drustvo.si/Journal/Home.aspx	-	-
http://ctklj.ctlk.uni-lj.si/kovine/mit/	-	-
http://www.javnost-thepublic.org/	2000	-
Average	1000	-
Total (148 revij)	150000	400 000

Ocena je narejena na mesečni ravni. Pri nekaterih revijah ocena ni mogoča.

Ocena obiskov oz. število ogledov pri primerljivih portalih (podrejeni od najmanj do največ):

Portal	Obiskov v tisočih (približno)	Število obiskanih strani v milijonih
http://www.qscience.com/	45	0.2
http://escholarship.org/	270	0.5
http://scindeks.nb.rs/	300	1
http://hrcak.srce.hr/	400	1
http://www.revues.org/	2000	6
Naš portal - ocena	600	2

Ocena je narejena na mesečni ravni.

Ocena zahtevnosti slovenskega portala znanstvenih in humanističnih revij:

Obiskov (visits)	600 000 / mesec
Število obiskanih strani (pageviews)	2 000 000 / mesec
Promet (traffic)	600GB / mesec
Diskovni prostor (za 60 mesecev)	60GB